

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

ПОЛОЖЕННЯ

про організацію та проведення XX Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту»
ім. І. Б. Медвинського у 2019–2020 навчальному році

Реалізуючи ідеї, викладені в Декларації Стокгольмського міжнародного форуму з Голокосту, а також Резолюції ООН про встановлення Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, і вважаючи своїм обов'язком зробити посильний внесок у збереження пам'яті про жертви геноциду, Український центр вивчення історії Голокосту повідомляє про проведення у 2019–2020 навчальному році серед учнів середніх загальноосвітніх закладів України конкурсу дослідницьких та творчих робіт «Історія і уроки Голокосту».

У рамках майбутнього конкурсу діятимуть секції дослідницьких робіт:

- «Історія Голокосту на теренах України» (вітаються також роботи аналітичного та порівняльного характеру, присвячені загальноєвропейській історії Голокосту);
- «Доля ромів (циган) в окупованій Україні у 1941–1944 рр.»;
- «Історія євреїв на українських землях у міжвоєнний період»;
- «Голокост та інші геноциди ХХ століття».

Також працюватимуть секції творчих робіт, присвячених долі євреїв у період Голокосту:

- художніх (малюнки, скульптури, музичні твори, кінофільми тощо);
- літературних.

Розділ I. Мета конкурсу

1. Поглиблення знань школярів з історичної проблематики Голокосту та інших геноцидів ХХ ст., популяризація вивчення цих тем серед учнівської молоді.
2. Розвиток навичок дослідницької і аналітичної діяльності під час відбору матеріалу і написання роботи з вибраної теми.
3. Пошук нових фактів, документів, свідчень про події Голокосту та інших геноцидів ХХ ст. в Україні та за її межами і введення їх у науковий обіг.
4. Виховання у молоді толерантного поведіння, поваги до людей іншої національності, свідомого ставлення до міжетнічних проблем.

Розділ II. Підготовка конкурсу

Для підготовки конкурсу створюється Оргкомітет у складі науковців, викладачів історії ЗВО, вчителів шкіл.

До участі у конкурсі запрошуються учні 9–11 класів загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, професійно-технічних училищ. Особи, які бажають взяти участь у конкурсі, подають заявки до Українського центру вивчення історії Голокосту за посиланням: <https://forms.gle/8WVRX19Ezun1RrNR7>. Термін подання заявок – до **10 лютого 2020 р.**

Для допомоги авторам робіт, які мають можливість відвідувати Київ, з 1 лютого 2020 р. щодня, крім вихідних, з 14.00 до 17.00 діятиме консультаційний пункт на базі Українського центру вивчення історії Голокосту.

Виконані роботи потрібно відправити в електронному і роздрукованому вигляді на адресу Центру до **10 квітня 2020 р.** включно. Роботи, що надійшли після 10 квітня 2020 р., не розглядатимуть. Надіслані роботи попередньо рецензують фахівці із зазначеної проблематики. Роботи, що не відповідають тематиці й рівню вимог конкурсу, можуть бути відхилені й не допущені до захисту. До кінця квітня усім тим, хто пройде відбір, буде повідомлено про їхню участь у конкурсі.

Перевіряючи роботи, рецензенти оцінюють їх за десятибальною системою за такими критеріями:

1. Формулювання теми.
  2. Постановка завдання (актуальність, мета, питання для дослідження).
  3. Оформлення використаних джерел і літератури відповідно до вимог цього Положення.
  4. Викладення матеріалу.
  5. Аналітична робота. Формулювання висновків.
  6. Дотримання принципів академічної доброчесності.
- Роботи, що в сумі набрали менше ніж 8 (вісім) балів, буде відхилено.

Розділ III. Вимоги до роботи

До участі допускають роботи, виконані українською мовою.

На титульній сторінці вгорі зазначають організатора конкурсу (Український центр вивчення історії Голокосту), назву конкурсу, тему роботи, прізвище та ім'я автора повністю, назву навчального закладу, відомості про наукового керівника (прізвище, ім'я, посаду, контактний номер телефону, електронну адресу). Зразок оформлення титульної сторінки подано у Додатку 2 до цього Положення.

У вступній частині роботи потрібно сформулювати актуальність вибраної теми, причини вибору саме цієї теми, мету і методи дослідження, можливості застосування. В основній частині викладають фактичну канву дослідження у цілісній, взаємозалежній і послідовній побудові. Найбільш авторською і оригінальною частиною роботи є висновок, саме він є квінтесенцією дослідження. Тому висновок має обов'язково базуватися на матеріалі основної частини і мати конкретний характер.

Оформлення роботи, списку використаних джерел і літератури та посилань згідно з вимогами є одним із критеріїв оцінювання.

Вимоги до оформлення творчих (літературні твори, малюнки, скульптурні й музичні твори тощо) та дослідницьких робіт у форматі відео

Разом із роботою потрібно надіслати титульний аркуш (зразок наведено у Додатку 2), анотацію (на окремій сторінці, до 500 слів) про головну ідею та зміст роботи, список використаних джерел і літератури.

Вимоги до оформлення дослідницьких робіт

1. Обсяг роботи (без списку джерел і літератури та додатків): мінімум – 15 сторінок, максимум – 25 сторінок.
2. Поля в документі: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.
3. Текст має бути вирівняний по ширині сторінки.
4. Шрифт – Times New Roman, 14-й кегль.
5. Міжрядковий інтервал – 1,5 пункту.
6. Міжабзацний інтервал – 0 пунктів.
7. Текст розлогої цитати (більше ніж 4 рядки) подають як вставку (без лапок, зі звуженням відступів на 1 см); шрифт – Times New Roman, 12-й кегль; міжрядковий інтервал – 1,5 пункту.
8. Примітки посторінкові, внизу сторінки; нумерація приміток наскрізна у межах усієї роботи.
9. Шрифт приміток – Times New Roman, 12-й кегль.
10. Міжрядковий інтервал у примітках – 1 пункт.
11. Нумерація сторінок:
  - титульну сторінку не нумерують;

- нумерацію починають зі сторінки зі змістом роботи;
  - номер сторінки ставлять у нижньому правому куті сторінки арабськими цифрами; нумерація наскрізна у межах усього тексту.
12. Кожен розділ має починатися з нової сторінки (опція «Розрив сторінки»). Пункти розділів не потрібно починати з нової сторінки.
  13. Додатки до роботи подають наприкінці, після Списку використаних джерел і літератури.
  14. Таблиці, графіки, карти та інший візуальний матеріал подають як додатки і нумерують (наприклад: Додаток 1). Легенду наводять під зображенням, нижче – джерело.
  15. Обов'язкові компоненти роботи:
    - титульна сторінка;
    - зміст;
    - вступ;
    - текст роботи, поділений на розділи (і підрозділи);
    - висновки;
    - список джерел і літератури.
 Необов'язкові елементи – це додатки (таблиці, графіки, карти, зображення тощо).
  16. У змісті роботи обов'язково зазначають номери сторінок усіх структурних частин.
  17. У тексті рекомендовано ставити поліграфічні (кутові) лапки «». Якщо потрібно одночасно використати два види лапок, спочатку ставлять поліграфічні лапки, а в них – подвійні: «...“...”...».
  18. Слід розрізняти тире (–) і дефіс (-). Тире – це пунктуаційний знак, а дефіс – орфографічний.

Вимоги до оформлення списку бібліографії викладено у Додатку 1 до цього Положення. Порядок зазначення категорій джерел у списку використаних джерел і літератури має бути такий:

1. Джерела.
    - 1.1. Неопубліковані (архівні документи).
    - 1.2. Опубліковані (збірки документів, окремі публікації документів).
    - 1.3. Періодика.
    - 1.4. Джерела усної історії.
    - 1.5. Фільми.
    - 1.6. Візуальні джерела (плакати, карти тощо).
    - 1.7. Джерела в електронному форматі.
  2. Література.
    - 2.1. Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій.
    - 2.2. Статті.
  3. Довідкові видання, енциклопедії, словники.
  4. Електронні ресурси.
- Список використаних джерел і літератури подають за алфавітом (спочатку тексти кирилицею, а потім – латиницею). Кожну категорію у списку джерел і літератури нумерують окремо.

Розділ IV. Захист робіт і визначення переможців

Захист робіт відбудеться у **травні 2020 р.** Витрати на проїзд і проживання учасників конкурсу та учителів здійснюються за рахунок Організаторів. Усіх допущених до участі в конкурсі повідомлять про це до **кінця квітня 2020 р.**

Для захисту кожний здобувач готує виступ (до 5–7 хвилин) із викладенням основних ідей роботи. Під час виступу є можливим використання мультимедійних засобів. Другим

етапом захисту стануть відповіді на запитання опонентів – присутніх учнів, учителів, членів журі, гостей конкурсу. Активність учнів-опонентів, їхній рівень поінформованості, виявлений у запитаннях, враховують під час підбиття загальних підсумків. До початку захисту учасники мають можливість ознайомитися зі змістом робіт.

Під час захисту члени журі звертають увагу на уміння стисло охарактеризувати роботу; якість відповідей на запитання; поінформованість у проблематиці Голокосту в цілому; полемічні здібності. За цими критеріями оцінюють виступи здобувачів.

Розділ V. Нагородження переможців

Усі учасники конкурсу, які беруть участь у захисті робіт, нагороджуються дипломами, літературою за тематикою істо-

рії Голокосту, загальноісторичними виданнями, художніми творами, іншими призами. Також найкращим конкурсантам буде надано можливість участі у молодіжних конференціях, семінарах і школах із проблематики історії Голокосту.

Роботи обов'язково надсилати у роздрукованому вигляді (звичайною поштою) і в електронному варіанті.

Поштова адреса:

Український центр вивчення історії Голокосту, 01011, Київ-11, вул. Генерала Алмазова, 8, кім. 109; тел./факс: (38044) 285-90-30

Електронна адреса: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Сторінка в інтернеті: www.holocaust.kiev.ua

Сторінка в соціальній мережі: <https://www.facebook.com/uhcenter>

Додаток 1

Вимоги до оформлення списку використаних джерел і літератури та посилань у роботах

Список джерел і літератури наприкінці роботи	Посторінкові посилання
<i>Архівне джерело (державний архів, архівні установи)</i>	
Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. Еврейские политические партии и организации. – Оп. 1. – Спр. 9.	ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 34.
<i>Архівне джерело (приватний архів)</i>	
Архів родини Колодіїв (Миколаїв, Львівська обл.).	Лист Володимира Яніва до Романа Колодія від 17 липня 2005 р. – Арк. 1 // Архів родини Колодіїв (Миколаїв, Львівська обл.).
<i>Фільм</i>	
Refusniks / Реж. Л. Біаліч. – Лос-Анджелес: Foundation for Documentary Projects, 2007. – 112 хв.	Refusniks / Реж. Л. Біаліч. – Лос-Анджелес: Foundation for Documentary Projects, 2007. – Хв. 24:28.
<i>Плакат, листівка</i>	
Родина-мать зовёт! (1941) / Худ. И. Тоидзе.	Родина-мать зовёт! (1941) / Худ. И. Тоидзе.
<i>Офіційні державні й міжнародні документи</i>	
Конституція України (28 червня 1996 р.).	Конституція України (28 червня 1996 р.). – Ст. 53.
Положения о губернских и уездных земских учреждениях (1 января 1864 г.) // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). – Санкт-Петербург: Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. – Т. 39 (1864 г.). – Ч. 1 (законы № 40457–41318). – № 40457.	Положения о губернских и уездных земских учреждениях (1 января 1864 г.). – Гл. III. Предметы ведомства и пределы власти земских учреждений. – П. 73 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). – Санкт-Петербург, 1867. – Т. 39 (1864 г.). – Ч. 1 (законы № 40457–41318). – № 40457.
The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe [Helsinki Declaration] (1 August 1975).	The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (1 August 1975). – Pt. III.
<i>Джерела в електронному форматі</i>	
Звернення Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434 , відвідано 08.05.2017.	Звернення Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434 , відвідано 08.05.2017.
<i>Усноісторичне свідчення</i>	
Інтерв'ю з Кравчук Ларисою Семенівною від 18 березня 2017 р.; м. Кам'янець-Подільський. Інтерв'юер: Надія Уфімцева.	Інтерв'ю з Кравчук Ларисою Семенівною від 18 березня 2017 р.; м. Кам'янець-Подільський. Інтерв'юер: Надія Уфімцева.
<i>Монографія</i>	
Малаков Д. В. Кияни. Війна. Німці. – Київ: Амадей, 2008. – 364 с.	Малаков Д. В. Кияни. Війна. Німці. – Київ: Амадей, 2008. – С. 34.
Stampfer S. Families, Rabbis and Education. – The Littman Library of Jewish Civilization: Oxford, 2010. – 414 p.	Sheehan N. A Bright Shining Lie: John Paul Vann and America in Vietnam. – New York, 1988. – P. 265.
<i>Стаття з журналу</i>	
Нахманович В. Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє?.. (Роздуми до 70-річчя київської масакри 29–30 вересня 1941 р.) // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 105–121.	Нахманович В. Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє?.. (Роздуми до 70-річчя київської масакри 29–30 вересня 1941 р.) // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 111.

Список джерел і літератури наприкінці роботи	Посторінкові посилання
<i>Стаття з газети</i>	
Довганов В. Справедливість или уравниловка? // Известия. — 1989. — 10 декабря. — С. 4.	Довганов В. Справедливість или уравниловка? // Известия. — 1989. — 10 декабря. — С. 4.
<i>Багатотомне видання</i>	
Грушевський М. С. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. — Київ: Наукова думка, 1995. — Т. 7: Козацькі часи до року 1625. — 650 с.	Грушевський М. С. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. — Київ: Наукова думка, 1995. — Т. 7: Козацькі часи до року 1625. — С. 318.
Якщо авторський колектив (редколегія) складається з трьох і більше авторів, зазначають лише імена трьох перших (насамперед головного редактора).	
<i>Стаття зі збірки</i>	
Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941—1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 23—24 червня 2005 р. — Київ: Сфера, 2005. — С. 126—140.	Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941—1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 23—24 червня 2005 р. — Київ: Сфера, 2005. — С. 139.
<i>Збірка документів</i>	
Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: В 5 кн. — Кн. 1: Историческая топография и хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович. — Киев: Внешторгиздат, 2004. — 597 с.	Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: В 5 кн. — Кн. 1: Историческая топография и хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович. — Киев: Внешторгиздат, 2004. — С. 210.
<i>Електронний ресурс</i>	
Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів // Історична правда. — 2012. — 16 січня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/ , відвідано 26.05.2012.	Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів // Історична правда. — 2012. — 16 січня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/ , відвідано 26.05.2012.

У разі повторного цитування того самого автора, якщо посилання на його працю внизу сторінки розміщені поруч, наводити по-нову назву видання не потрібно, натомість вживають словосполучення «Там само».

Наприклад (якщо змінилася лише сторінка):

1. Журба О. Київська археографічна комісія 1843—1921. Нарис історії і діяльності. — Київ, 1993. — С. 5.
2. Там само. — С. 32.

Або (якщо змінився том):

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Київ, 1995. — Т. 7: Козацькі часи до року 1625. — С. 127.
2. Там само. — Київ, 1992. — Т. 2: XI—XIII вік. — С. 44.

У разі цитування не за першоджерелом зазначають безпосереднє джерело цитування після уточнення «Цит. за:».

Наприклад:

1. Цит. за: Маслійчук В. «Новоприбавочные классы»: спроба світського навчального закладу у Харкові 1765—1775 років // Київська Академія. — 2013. — Вип. 11. — С. 152.

(У тексті Володимира Маслійчука першоджерелом є: Водолажченко О. З історії Харківського Колегіуму в XVIII віці // Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. — 1927. — № 6. — С. 113.

На такий текст, у цьому випадку статтю Ольги Водолажченко, якщо він не був опрацьований особисто, посилатись не можна. Коректно посилатись лише на текст Володимира Маслійчука.)

Додаток 2

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ
ХІХ Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського

Робота на тему:
**«ПЕРШЕ ПУБЛІЧНЕ ПРИГАДУВАННЯ БАБИНОГО ЯРУ (ВЕРЕСЕНЬ, 1966 р.):
ВИХІД ЗА МЕЖІ РАДЯНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ»**

Виконала: учениця Василенко Галина
№ класу
назва навчального закладу
науковий керівник ПІБ
посада наукового керівника
контактний тел., e-mail

місто
рік

МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ПРОЕКТИ

«ВЧИМОСЯ З МИНУЛОГО – ДІЄМО ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО: навчання про історію Голокосту і права людини»

Освітній міжнародний семінар-школа «Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього: навчання про історію Голокосту і права людини» проходив 1–5 листопада 2019 р. в м. Києві. Організували семінар у співпраці Український центр вивчення історії Голокосту й Інститут вивчення та викладання Голокосту і прав людини ім. Ольги Ленгель, Нью-Йорк (The Olga Lengyel Institute for Holocaust Studies & Human Rights, TOLI). Метою семінару-школи було покращення рівня навчання про історію Голокосту та права людини в Україні. Програма заходу надала можливість поєднати український і міжнародний досвід у викладанні цих тем та обґрунтуванні актуальності історичних подій у сьогоденні. Учасниками семінару були понад 30 освітян із 16 областей України. Пропонуємо читачеві відгуки деяких учасників семінару.

Семінар-школа «Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього» у місті Києві 1–5 листопада 2019 р. став одним із важливих кроків саморозвитку та самомотивації у подальшій професійній педагогічній діяльності. Лекції та практичні заняття під час семінару-школи сприяли тому, що в моїй голові з'явилося дуже багато нових творчих ідей, які слід реалізувати якнайшвидше зі своїми дітьми. Найбільше мене вразила розповідь свідка Голокосту – Асії Раберман, яка емоційно та психологічно спробувала передати події страшного минулого. Практичний досвід отримав під час розгляду таких наукових проблем, як ідентичність, стереотипи, прояви антисемітизму, нацистська пропаганда, усна історія, свідчення очевидців, мова ворожнечі, методи і підходи вивчення історії Голокосту і прав людини. Саме ці аспекти і показали історію Голокосту з

нового ракурсу, який є новим і буде цікавим для учнів різного віку й різних здібностей. Окремою лінією мене зачепили вже не вперше різні аспекти повсякденного життя євреїв під час Другої світової війни. Сподіваюся, в майбутньому Український центр вивчення історії Голокосту разом із вчителями історії розробить дидактичні матеріали з цієї проблеми...

*Владислав Рубленко,
вчитель історії, м. Маріуполь, Донецька область*

***

...Метою семінару-школи було підвищення рівня теоретичних і практичних знань із проблем історії Голокосту та методики навчання про історію Голокосту в контексті освіти

Учасники семінару-школи

Заняття проводить Анатолій Подольський

про права людини. Програма заходу дала можливість поєднати український і міжнародний досвід у викладанні цих тем та обґрунтуванні їх актуальності.

Дуже позитивні враження залишилися від роботи семінару, незважаючи на те, що обговорювали непрості, емоційно складні питання.

Професійні, змістовні лекції Анатолія Подольського, Вадима Альтскана, Михайла Тяглого, практичні заняття Віталія Боброва, Ольги Лімонової, Андрія Кінаша, модераторки Оани Санду, відвідування пам'ятних місць дали не тільки теоретичні знання і практичні навички, а й розуміння того, як у сучасному світі навчити людей долати стереотипи, упередження, усвідомити, що ми – разом на одній Землі.

Координатор із Румунії наголосила, що роль учителя в освітньому процесі є важливою. Дуже хотілось, щоб усе в житті було ідеальне. Визнаємо однак, що так не буває. Що зробити нам, учителям, щоб застерегти від уроків минулого?

А. Подольський зазначив: «Що ми можемо взяти з історичного минулого, щоб сьогодні захистити минуле? Вчимося з минулого – заради майбутнього. Вшанування пам'яті жертв Голокосту. Важливо, як ми маємо сьогодні захищати гідність людини?».

Вважаю, що робота вчителя – це не тільки навчити учнів аналізувати, працювати з різними типами історичних джерел, а й дати можливість на основі аналізу історичних фактів зрозуміти, що нове покоління має зробити світ кращим.

Вважаю, що роль усної історії, хоч би як до неї ставилися фахівці, є значущою у викладанні історії, є важливим джерелом інформації, оскільки будь-яка подія торкнулась певної родини або сім'ї. Надзвичайно емоційною була зустріч з Асією Раберман, яка пережила Голокост. Вона дала поживу для роздумів, стимул для продовження роботи в цьому напрямі.

*Катерина Данилова,
вчителька історії Миколаївської ЗОШ I–III ступенів № 53
м. Миколаєва*

***

ПАМ'ЯТАТИ, не можна забути!!!

...Програма заходу дала можливість поєднати український і міжнародний досвід у викладанні цих тем та обґрунтуванні актуальності історичних подій у сьогоденні.

Надпотужний, дуже емоційний, мотивувальний захід, який не залишив особисто мене та інших учасників байдужи-

ми! Таке буйство енергій там сплелось! Це буря, ураган! Це такий живий процес спілкування, постановки запитань, завдань і пошуку відповідей, рішень. Причому колективний!! Навіть, я б сказала, процес пошуку істини.

Я брала участь у багатьох освітніх семінарах. Але цей просто... неймовірно вражає, мотивує, інформативно доступний, насичений практичними вправами. Для мене це нова подія, це щось свіже, життєтвердне, унікальне, корисне, як для спільноти, так і для кожного учасника особисто, хоча іноді й важке. У процесі проведення семінарів порушується безліч життєвих тем, прискорюється думка, відбуваються осягнення, осаяння, осмислення та переосмислення. Виникають змішані почуття. Буває важко від усвідомлення навколишньої дійсності, стану суспільства, зроблених помилок. Але як без цього?! Адже, визначивши місце, де ми перебуваємо, можна визначити, куди йти, а визначивши помилку, є шанс її виправити!

Нікого з присутніх не залишила байдужим розповідь Асії Раберман, котра маленькою дівчинкою пережила найстрашнішу трагедію людства – Голокост. Пройшовши непростий життєвий шлях, вона не втратила надію та віру в людей. «Світ не без добрих людей! Покликання людини – жити для добра, для людей, для щастя!» – саме ці слова стали гаслом життя пані Асії. ...спілкування з людьми, які мають такий великий досвід, замінює сотні книг.

*Ольга Волотка, заступниця директора з виховної роботи,
вчителька історії та правознавства ЗОШ № 30,
м. Краматорськ Донецької області*

***

Сьогодні головне – не бути байдужим на цій планеті, бо слова Т. Снайдера про те, що «ми змінилися менше, ніж думаємо», із книги «Чорна земля» неабияк насторожують.

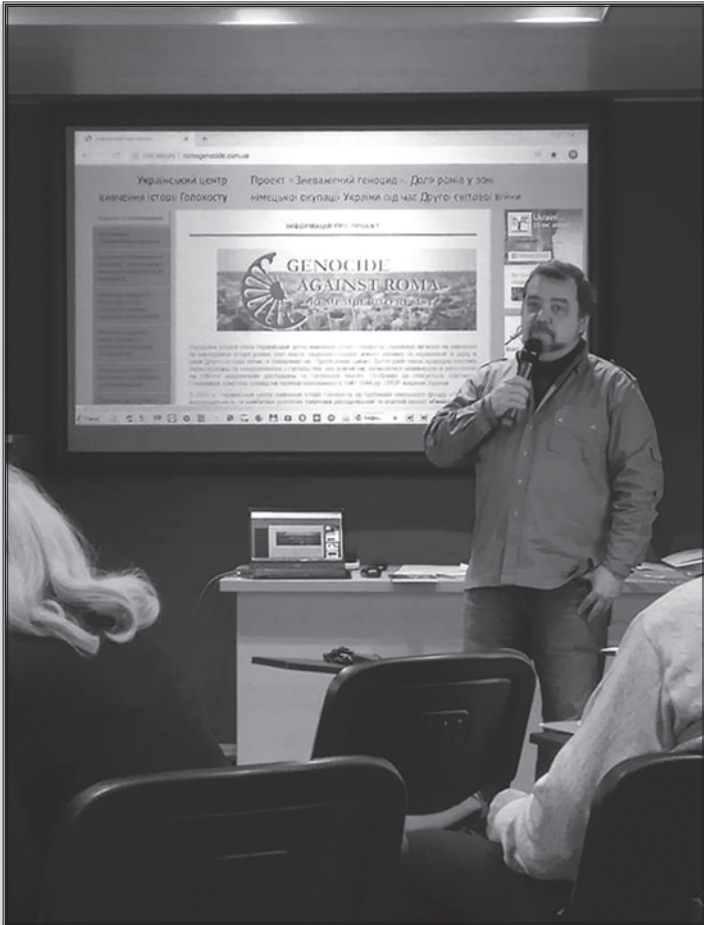
...маємо взяти на себе відповідальність за реалізацію, широкое впровадження в життя родини, школи, громади основних меседжів цього семінару.

Програму семінару було продумано до дрібниць, усі заходи проходили майстерно, насичено, цікаво, у кожній деталі занять помітна була повага до всіх учасників і бажання забезпечити їм максимальний комфорт. Можна тільки уявити, яку колосальну роботу провели організатори, що їм вдалося перевтілити досвідчених педагогів на зацікавлених школярів, які так охоче навчалися.

Усі учасники семінару зазначали про високий професіоналізм викладачів школи, який у кінцевому підсумку став потужним джерелом нової інформації та практичних навичок у викладанні непростих, іще не усвідомлених подій ХХ століття. Це насамперед курс лекцій: «Хто такі українські євреї? Коротка історія українсько-єврейських стосунків» (А. Подольський); «Особливості нацистської пропаганди» та «Історія Голокосту в Європі» (В. Альтскан); «Хто такі українські роми?» (М. Тяглий). Маючи за плечима чималий досвід активного «поглинання» та застосування історичних наративів, я була присоромлена наявністю у моїх знаннях «білих плям» за тематикою семінару, і з допомогою курсу лекцій я їх позбулася.

Ще, скажу відверто, семінар-школа допоміг мені провести певну ревізію у методиці викладання теми Голокосту та курсу «Громадянська освіта». Безперечно, на найвищу оцінку заслуговують організовані для нас такі практикуми: «Ідентичність, стереотипи, упередження та дискримінація» (О. Нестіан-Санду); «Мова ворожнечі», «Навчання про історію Голо-

Доповідь Михайла Тяглого

косту. Методи, підходи, виклики» (В. Бобров); «Права людини як цінності» (А. Кінаш).

Ці практикуми вкотре переконали всіх учасників семінару в тому, що в шалений XXI вік дуже важливо навчити молодь не дати себе «втопити» в інформаційному морі, навчити її критично аналізувати різні джерела, насамперед інтернет. Разом із цим, ми повинні донести до нашого молодого покоління розуміння того, що людські цінності та демократичні здобутки не налаштовані автоматично, їх потрібно обстоювати, берегти, а за потреби, якщо влада зловживатиме своїми можливостями, захищати власним життям.

Після повернення з семінару, опрацювавши презентовану літературу, методичні посібники, за які дуже вдячна, я впевнено почала застосовувати нові методики у нашому навчальному закладі, а саме: «Встанови власну ідентичність», «Подвійний щоденник», «Ярмарок ознак», «Навчаючись навчаю», і завершую підготовку до апробації у процесі навчання за обраною тематикою оригінальної методики «Шість капелюшків мислення». І я була вражена не тільки результатами своєї роботи, а й проханням дітей і надалі застосовувати такі методи навчання.

Отже, семінар-школа дав мені силу і насагу для подальшого росту, бажання рівнятися на високий професіоналізм викладачів семінару та їхній щирий оптимізм щодо позитивних змін завтрашнього дня.

Далі — більше, від слів — до практики і до безпосередньої реальності. Я маю на увазі нашу зустріч з Асією Раберман, жінкою, яка пережила Голокост, і, як я дізналася з її розповіді, ці апокаліптичні події відбувались на теренах моєї Рівненщини. Жодними відомими на сьогодні інформаційними техно-

логіями не можна передати біль цієї жінки, енергетику та співчуття аудиторії. Це те, що запам'ятовується на чуттєвому рівні назавжди.

Емоційною кульмінацією семінару стала екскурсія до місць пам'яті у Бабиному Яру та подорож пам'ятками єврейської культури у Києві, зокрема відвідування синагоги на Подолі. Із цікавістю, хвилюванням я переступала поріг єврейського храму, де ми ознайомились з короткою характеристикою культових служб єврейського народу, його історичними перипетіями.

Бабин Яр... Крокуючи ним, я замислилась, чи є у столиці моєї країни ще таке місце, де переплелися, змішалися навіки земля, кров і сльози, людська пам'ять і історична амнезія, де сама природа створила таку глибоку рану на тілі держави і пластами накладала на неї місця найбільшої могили, глиноземного відстійника, парку відпочинку та місця скорботи і паломництва?

Так, «ми змінилися менше, ніж думаємо», проте цей вислів Снайдера звучить для нас не як остаточний висновок, а як могутній поштовх до дій, до більших і позитивних змін, за якими наше майбутнє. Тема Голокосту застерігає, попереджує, що «наша епоха екологічного колапсу може призвести до подібних вибухів насильства», до питання: хто зайвий на цій Землі? І допоки при вході у Київську центральну синагогу стоятиме озброєний охоронець із металолукачем, нам є над чим працювати, багато працювати, заради себе, заради дітей...

Тетяна Гушук,
вчителька історії, м. Острог, Рівненська область

Екскурсія Бабиным Яром

***

Багато запитань було перед поїздкою. Ще більше було сумнівів щодо необхідності справи, яку нині роблять історики. Але перше спілкування, тісний контакт із лекторами не лише розвіяли сумніви, а й довели необхідність праці на благо України. Адже наша пам'ять — це сила майбутнього. Втратити її, а ще гірше забути — означає перекреслити справу попередніх поколінь. Велика дяка за тісне спілкування з очевидцями тих страшних часів Голокосту. А щирі слова Асії Раберман довели: замовчати — це те саме, що забути, ніби трагедії й не було.

Вразила побудова програми, де не було нічого зайвого, а кожен крок доповнював попередню роботу.

Заключна екскурсія взагалі була незабутньою. Може й повторюся, але мені є з чим порівнювати... Ще донедавна височило грубе радянське чудисько у вигляді пам'яті, а сьогодні алейки-дороги мучеників і праведників починають з'єднувати найважливіші частини Бабиного Яру. Вони підкреслюють трагізм події. Мине час, і не буде тих, хто не розумітиме місце свого перебування.

Дуже яскравим було спілкування з Барухом, який просто оживив синагогу своєю присутністю. Його відданість місцю і справі вражає. Побільше таких людей, і у нашому світі зникнуть чвари, жорстокість і все антигуманне...

*Юлія Заболотна,
вчителька історії, с. Червона Кам'янка
Олександрійського району Кіровоградської області*

**XIV НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР
З ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ В МЕМОРІАЛІ «ЯД ВАШЕМ»
(Єрусалим, 17–25 листопада 2019 р.)**

17–25 листопада 2019 р. в Міжнародній школі з викладання та вивчення Голокосту (ISHS) при Меморіальному комплексі «Яд Вашем» у співпраці з Українським центром вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) відбувся XIV щорічний семінар для українських педагогів. Цього року учасниками стали 23 випускники літнього семінару-школи та інших проектів УЦВІГ. Пропонуємо Вашій увазі відгуки учасників семінару.

Учасники навчально-методичного семінару

***

Унікальний досвід для науковця і педагога

Подорож до іншої країни — це завжди захопливо, але освітня подорож — це ще й інтерес до пізнання чогось нового, жага до отримання нової інформації та цінного досвіду, і, звісно, нова країна — нові враження. Сказати, що ти потрапляєш у якийсь новий вимір, це нічого не сказати. Справді, інша культура, інша повсякденність, інший темп життя вражають і трохи дезорієнтують. Однак відразу мобілізує мета візиту: побувати, оглянути і вивчити, наскільки це можливо, Яд Вашем.

Що таке Яд Вашем для мене? Це мрія і вершина, до якої я прагнула впродовж семи років.

Яд Вашем — меморіальний комплекс жертв Голокосту і Героїзму. Це інституція, яка водночас є меморіалом, комплексом музеїв, архівом, науково-дослідним та освітнім центром. Той, хто вивчає геноциди або політику пам'яті, вшанування жертв війни, не може оминати цей заклад.

Нарешті, пощастило і мені. Цього року я відвідала його разом із групою українських учителів історії та методистів. Майже усі ці вчителі — випускники освітнього семінару-школи з історії Голокосту в Україні, організованого Українським центром вивчення історії Голокосту (м. Київ) у співпраці з Меморіалом «Яд Вашем» (Єрусалим) і за підтримки Асоціації єврейських громадських організацій та громад України (ВААД України) та посольства Держави Ізраїль в Україні. Школа відбулася в липні 2019 р. у місті Луцьку. Для більшості з учасників це було чи не перше ознайомлення з вивченням історії Голокосту та проблемами викладання цієї тематики в школах України. Невелика частина вчителів вже мали свої методичні розробки і могли поділитися ними з колегами з інших міст. Мені пощастило, я, як науковець, вже мала невеликий досвід у вивченні політики пам'яті щодо Голокосту в інших країнах (Франції, Німеччині, Польщі). Тому як давній друг і партнер я отримала запрошення від директора УЦВІГ п. Анатолія Подольського до участі у семінарі в Яд Вашем.

Загалом увесь процес перебування в Яд Вашем можна умовно поділити на декілька складових: екскурсійну, навчально-лекційну і практичну. Кожна із складових — унікальний досвід для науковця і педагога. Зокрема, екскурсійна частина передбачає огляд та ознайомлення з музеями й меморіалами Яд Вашем (меморіали Долина зруйнованих громад, Сад Праведників, Стела Героїв та супротиву Голокосту, музей історії Голокосту, Дитячий меморіал, Художній музей тощо), а також музейних установ Єрусалима, де можна дізнатися про давню історію та культуру, традиції іудеїв (Музей Ізраїлю, Тунелі Стіни Плачу, відвідування православних святинь та Храму Гробу Господнього, печер Кумрану тощо).

Огляд і вивчення музейних виставок та колекцій, що вражають своєю масштабністю і деталізованим, особистісним підходом, дають змогу по-новому переосмислити роль музеїв і меморіалів у навчальному процесі. Музеї Яд Вашем — не мертві установи, вони живуть разом із відвідувачами, розмовляють із ними, пояснюють і розпитують... У кожній експозиції про певну подію або явище Голокосту є обов'язковим експонування особистої історії його учасників. Споглядання і вивчення сімейних або приватних фото, особистих речей, предметів побуту, іграшок тощо значно полегшує сприйняття на емоційному рівні й допомагає зорієнтуватися і запам'ятати найменші й найважливіші деталі. Найбільше вражає професійність і логічність підбору експонатів, їх не надто багато, простір «не замічений», однак комбінація класичних прийомів музейників і новітніх технологій допомагає зануритись у певний історичний період і зрозуміти його «з середини»...

Лекційна частина — можливість почути та розглянути теоретичні наукові розвідки провідних істориків Голокосту, здебільшого ізраїльських, їх бачення та науковий підхід до вивчення геноциду. Особливо цікавими у цьому контексті стали лекції про структуру єврейських громад від середньовіччя і модерності, про музику, мистецтво під час переслідування, про тему Голокосту у післявоєнному кіно. Звичайно, ми мали можливість лише точково прослухати результати окремих досліджень. Відчувалось, що лектори присвятили своїм науковим розробкам багато власних ресурсів, проте за браком часу не могли повністю розкрити досліджувані теми, тому доволі доречним у цьому випадку міг би стати список рекомендованої літератури. Я думаю, що у майбутньому це побажання буде враховано.

Практикуми є найцікавішою формою співпраці й навчання. Звичайно, насамперед для вчителів, проте і для науковців та музейників стане у пригоді участь у такій формі занять. Адже практикуми проходили з використанням частин переносних виставок та фільмотеки комплексу. Співробітники намагались представити нові, авторські методики викладання тем, пов'язаних із Голокостом, для різних вікових категорій. Незабутнє враження справило заняття про єврейське суспільство довоєнного періоду на території Східної Європи. Перед нашими очима була виставка з кількох плакатів. На них у збільшеному вигляді — фото людей, вулиць штетлів. Попередньо нам роздали кілька особистих історій, кожен (або окрема група) мав їх уважно вивчити і уявити цих героїв на зображеннях виставки, а потім представити свого героя загалом. Лектор (куратор виставки і заняття) ставив окремі запитання щодо походження, освіти, умов життя та долі кожного героя під час Голокосту. Година практичного заняття промайнула непомітно...

Неможливо все коротко описати, але ходити, слухати, розглядати, вивчати, аналізувати, рефлексувати над побаченим можна нескінченно довго... Головне, слід усвідомити, що усе це зроблено для вшанування пам'яті, і не так для оплакування, як для розуміння того, наскільки важливо не допустити більше подібного.

Чи варто відвідувати такі місця? Так, бо вони дають змогу задуматись... і вірити, і прагнути до того, щоб жодні стереотипи, маніпуляція фактами, пропаганда і примус не могли ніколи у майбутньому настільки викривити розуміння правди у суспільстві, змінити полюси понять совісті, добра та співчуття до ближнього свого. Тому що все це приводить до великої помилки і трагедії — Катастрофи, ціна якої — мільйони життів, втрачена культура, історія, частини цивілізації... частини нас з вами як нащадків, на землі яких відбувся ГОЛОКОСТ, а тому є нашою історією і сферою відповідальності за збереження пам'яті і недопущення подібного.

І ще одне, важливо не лише те, що ви відкрили для себе Ізраїль, а й те, що Ізраїль відкриє у вас. Як змусить ця подорож і семінар у Яд Вашем по-іншому поглянути на себе, на своє сприйняття історії людства, на розуміння Голокосту зокрема... на розуміння цієї трагедії як частини пам'яті своєї держави... Адже саме з цим багажем ми демоно далі й поширюватимемо свої думки, методики викладання, наукові дослідження, вже тут... Звісно, буде бажання нові ідеї, новий досвід, нові можливості якнайшвидше реалізувати, і не все відразу вийде, але головне у цьому випадку — ніколи не здаватись, хоч би які перед нами перепони стояли.

*Оксана Суцук, кандидатка історичних наук,
голова Волинської обласної організації Українського товариства
охорони пам'яток історії та культури, м. Луцьк*

***

Участь у семінарі перевершила усі мої очікування! Вразило все: фантастичні краєвиди, Єрусалим, Меморіальний комплекс «Яд Вашем», екскурсії до Музею Ізраїлю, Тунель Стіни Плачу, Храм Гробу Господнього, р. Йордан, Кумран, Мертве море...

В основному навчання відбувалося на території Яд Вашем – Меморіалу, у якому увіковічені трагічні події Катастрофи. Варто зазначити про вдало продуману роботу семінару, зокрема цікаву, насичену, продуктивну, змістовну програму навчання: лекції, дискусії, практикуми, екскурсії, рефлексії.

Неймовірно позитивні враження залишилися від спілкування із серйозною, доброю, рішучою, впевненою Ноа Сігал. Вважаю, що усі лектори, викладачі семінару були якнайкраще підібрані для нашої аудиторії.

Надзвичайно приємною була зустріч із очевидицею подій Голокосту Мартою Горен. Вдалося перейнятися нелегкою долею головної героїні книжки «Донечка, про яку ми завжди мріяли. Історія Марти», отримати конкретні відповіді на поставлені запитання.

Плідним був практикум Ольги Лімонової «Міжвоєнна українська історія крізь історію однієї єврейської родини», під час якого ми змогли глибше дослідити та проаналізувати нелегкий тернистий життєвий шлях бабусі Ольги.

Нам вдалося доторкнутися до єврейської культури – вивчили особливості ізраїльських народних танців.

Візит до синагоги спонукав до більшого зацікавлення культурою, релігією, традиціями, звичаями єврейського народу. Було дуже багато запитань, на які Ноа Сігал чітко та лаконічно відповідала. Проте інтерес лише зростав, і запитань залишилося ще більше.

Екскурсія до музею Герцля – взагалі вражаюча і незабутня. Варто зазначити, що експозиції музею продумані до найменших дрібниць. Ми ніби перенеслися у часі, змогли відчути себе безпосередніми учасниками конгресів, на яких виступав Т. Герцль, а також зазирнути у його робочий кабінет.

Протягом семінару відбулися пізнавальні, змістовні екскурсії у комплексі Яд Вашем: Долині громад, Алеї і Саду Праведників народів світу, Художньому музеї, Дитячому меморіалі, Залі Імен, Історичному музеї Катастрофи, Меморіалі депортованим, Залі Пам'яті, Площі Варшавського гетто.

У музеї історії Катастрофи експозиції розкривають усю трагічність подій Голокосту. Під час огляду окремих залів у ньому стає не тільки моторошно, а й страшно, боляче, насамперед від усвідомлення і розуміння того, як і чому люди могли чинити так жорстоко щодо інших людей.

Серед великої кількості загиблих душ – невинні дитячі... Тому Дитячий меморіал неможливо залишити поза увагою. Ідея, задум доволі оригінальний, але психологічно тяжкою є атмосфера у залі, що підсилюється голосом із зазначенням імен, прізвищ дітей... Життя яких було, як іскорка, що спалахнула і миттєво згасла... Здається, найжорстокіше серце – і те не витримає такого болю...

Усі заняття були як окремі тематичні пазли, що у кінцевому підсумку склалися у цілісну картину, на якій зображено: минуле єврейського народу, Катастрофу, сучасний Ізраїль, структуру єврейської громади, культуру, традиції, мистецтво, менталітет цього багатостраждального народу.

Вважаю, що жоден семінар, проведений на території України, так не зацікавить і не вмотивує до подальшої співпраці, як можливість навчання у Ізраїлі. ...Описати враження

від семінару надзвичайно складно, оскільки емоції «зашкалюють» і донині. Позитивний заряд, який отримали у Єрусалимі, ще довго заряджатиме, мотивуватиме до дії: детальніше вивчати Катастрофу, досліджувати особисті історії, долі євреїв у роки Другої світової війни.

Семінар завершився, але думки, спогади про дружельобну атмосферу, корисне, приємне спілкування між учасниками семінару назавжди залишаться у моїй пам'яті!

Ніна Василенко, вчителька історії, ЗОШ I–III ступенів с. Забороль Луцького району Волинської області

***

Свята Земля привітно приймає гостей. Ось і ми, історики з України, побували на семінарі в Єрусалимі. Здивував нас Ізраїль унікальним поєднанням багатьох культур, тисячолітньою історією. Однак наша поїздка пов'язана з вивченням трагедії періоду Другої світової війни. Це нас наштовхує на пошукову роботу, щоб знати більше і допомогти.

...Добре підібрані були теми лекцій з урахуванням вікових особливостей викладання історії Голокосту. Відбулася зустріч із людиною, яка пережила Голокост, – Мартою Горен. Цю зустріч запам'ятаємо на все життя. Перекладач зрозуміло доносила її розповідь. Звісно, ця історія всіх розчулила своєю правдивістю і бажанням розповісти наболіле. Вразила мене лекція Саші Віндинчанської «Музика під переслідуванням», а також екскурсія музеєм. Попри все, люди творили, щоб відволікатись, протестувати і доносити майбутнім поколінням те, що їм було близьке. Малювали карикатури на А. Гітлера, зображуючи його пригніченим, німецьким, висміяним. Багато нових творів з'явилося на тему трагедії Шоа.

Про лекції можна говорити багато, тому що всі викладачі – професіонали з великої літери. Ми змогли зануритись в Біблію і по-іншому сприймати матеріал. А скільки на території Яд Вашем екскурсій! Це ніяк не вкладається в голову, що можна зібрати стільки інформації.

18 листопада ми відвідали Долину зруйнованих громад. Це місце, де пам'ятники немов би промовляють нам: «Ми з Одеси», «Ми зі Львова». Наша група із Волині відшукала пам'ятний напис «Луцька громада», де ми зробили фото на пам'ять із прапором України.

Не можна залишитися байдужим, коли відвідуєш історичні експозиції музею Яд Вашем: документальні фільми, фото людей, взуття, особисті речі, розстріли євреїв, знущання... Що це? Невже німецький народ – носій високої культури скоїв ці злочини? Чому допустили до влади Адольфа Гітлера? Яд Вашем проводить колосальну роботу, щоб пам'ятали по-

Під час екскурсії

томки і пам'ятав увесь світ: «У війни не жіноче обличчя» і «Ніколи знову...».

Оскільки ми цікавимося історією стародавнього світу, то для нас були організовані екскурсії до східної частини Єрусалима. Незабутніми залишаться спогади про Стіну Плачу та її тунелі. Хай і надалі дає це історичне місце надію людям, що все буде добре! Храм Гробу Господнього додав нам сили. Могила царя Давида та чудові мозаїки дали змогу відчути дух тієї епохи. А поїздка на річку Йордан прохолодила, оздоровила й очистила нас усіх. Дорогою до Мертвого моря ми побачили руїни Кумрану. Саме тут було знайдено сувої, яким понад 2300 років. Це найдавніші копії Біблії, написані на пергаменті й папірусі. Їх ще називають сувоями Мертвого моря. Мертве море зустріло нас теплом. Чудово! Яке прекрасне життя, коли твої мрії збуваються!

...У п'ятницю, 22 листопада ми ознайомилися із традиціями Ізраїлю: зустріли шабат, відвідали синагогу і навіть читали Псалми. ...Дні були насичені й розписані до деталей. ...Незабутні враження справив на нас музей Т. Герцля. Його називають Пророком створення Єврейської держави. Ця екскурсія — живий діалог між сучасним світом і світом, в якому жив Герцель... Це цілий театр, коли ти відчуваєш проблему єврейського народу, коли сидиш у парламенті і слухаєш самого Т. Герцля, який захищає сіоністський рух. А потім поряд із ним стоїш у власному кабінеті. Унікально!

Гора Герцля — це пантеон усіх знаменитих людей, які поховані за ідею, єдність великого ізраїльського народу. Гробниця Герцля розташована на вершині пагорба. Поховані тут також президент Ізраїлю Шимон Перес, прем'єр-міністр Голда Меїр, єврейський письменник і публіцист Володимир Жаботинський та багато інших славних патріотів країни Ізраїль.

Місто Єрусалим потопає в зелені, кожна гора засаджена деревами, які створюють гарні краєвиди. Серед цієї буйної зелені є дерева, посаджені на честь Праведників народів світу, щоб пам'ять залишалася живою. Україна врятувала 2570 євреїв, із них тисяча врятовані волинянами. П'ятнадцятеро волинян удостоєні звання «Праведники народів світу».

Нам, українцям, єврейський досвід особливо корисний у боротьбі за свою землю. Доля їхнього народу є прикладом, як боротися за мир, щоб таких трагедій, як Голокост, більше не повторювалося. Ізраїль є прикладом, як боротись за свою незалежну державу, бо люблять її понад усе і готові захищати зі зброєю в руках і хлопці, і дівчата. А найголовніше в житті кожної людини — це мир. Лише в мирі може розвиватися і бути щасливою людиною!..

Юлія Романюк, вчителька історії КОНЗ ЗОШ I–III ступенів с. Переспа Рожищенського району Волинської області

***

Незабутній Ізраїль

Ізраїль... Твоїми землями здавна прагнули володіти різноманітні народи. Однак, переходячи із рук у руки, ти завжди беріг пам'ять про той народ, який своєю долею заплатив за твоє процвітання і відновлення, який крізь сивину тисячоліть проніс тиху і щирю молитву до Того, Хто є Творцем усього видимого і невидимого.

Ти пам'ятаєш біль єврейського народу від втрати рідної землі, нелюдські страждання і муки його дорогих дітей, по краплинці збираючи їхні імена для вічності у Яд Вашем.

У тихих алеях Праведників розумієш, що це Господь на руках виніс свій улюблений народ із полум'я катастрофи. Адже

добре і милосердне серце дається людині Богом. І ті, хто рятував, годував і давав прихисток нужденним, житимуть у пам'яті вдячного народу завжди.

Ми всі мусимо пам'ятати твої болі й рани, Ізраїле, щоб більше ніколи знову і ніде на Землі...

Сьогодні ти, Ізраїле, постаєш перед світом країною, яка, стикаючись із багатьма проблемами, не занепадає духом. Твій народ — мужній і витривалий! Твої пустелі не лякають людей суворістю і труднощами життя. Ми бачили, як унаслідок еко-тероризму горів ліс на горі, у передмісті Єрусалима. Ліс, який вирощено вручну, на камені! Уявляєте, на скелі! Скільки років і сил необхідно для того, щоб на безводній горі виплекати його! Нам було дуже шкода дерев, людських зусиль і праці. Та більше вразило інше. Те, що на запитання «А що тепер робити?», відповідь була спокійною і однозначною: «Саджати нові дерева й відновлювати ліс».

І тому переконана: ти вистоїш, хай там що! Переживши важку катастрофу — Шоа, ізраїльтяни зрозуміли цінність життя кожної людини і цінність своєї країни і рідної землі, яку вони так ніжно називають: «Ерец-Ізраель». Адже господарем можна відчувати себе тільки на своїй, Богом даній землі.

Ізраїль — країна праці й іскрометного гумору, де повсякчас триває боротьба за безпеку держави і де найкраща медицина у світі, найбільша кількість святих місць для трьох світових релігій і комфортні морські курорти на двох морях, чарівна і розумна молодь та веселі вуличні музиканти, смачні медові фініки і вишукані хустки й палантини. Це місце, де галасливі східні базари туляться до вікопомних стін і святинь Старого Міста в Єрусалимі, ніби винувато перепрошуючи величких сусідів за щоденний гамір...

І хоча зовсім недовго тішилася я твоєю гостинністю і щедрістю, я полюбила тебе назавжди. Частинку свого серця я залишаю тобі, воїстину Свята Земле!

*Ельвіна Підгаєцька,
вчителька історії Южноукраїнської гімназії № 1,
м. Южноукраїнськ, Миколаївська область*

***

Це не перший захід, організований за участю УЦВІГ, який я відвідую, тож очікування від семінару були досить високими. Вже в перші дні роботи я зрозуміла, що сміливо можна було очікувати ще більшого, адже рівень організації, фаховість викладачів, якість використаних навчально-методичних матеріалів і сама атмосфера були просто супер! Отримала справжнє інтелектуальне задоволення від дієвого інтенсивного навчання у формі лекцій, практичних занять, екскурсій. Постійно ловила себе на думці, що почувуюсь електронним

Практикум проводить Ольга Лімонова

носієм, на який записуються великі об'єми цікавої, змістовної, корисної інформації. Після повернення до України мій «комп'ютер» цю інформацію обробляє: все осмислюю, аналізую, роблю висновки. Звісно, враження переповнюють...

Думаю, не варто характеризувати й оцінювати всі проведені заняття, адже ми мали можливість зробити це, заповнюючи анкети учасників. Скажу лише, що мене, як учителя-практика, найбільше зацікавили практикуми, проведені Ноа Сігал, Ольгою Лімоною, Ольгою Дюк, Фаїною Мушинською. Вже знаю, як використовуватиму набуті навички на своїх уроках. Дуже важливо, що в Яд Вашем нам передали безцінні матеріали (і в друкованому, і в електронному вигляді), які можна застосовувати саме для практичної роботи з дітьми, а також методичні рекомендації до них. З усіх лекцій найбільш запам'ятались ті, що провели викладачі університету Бар-Ілан д-р Зеєв Дашевський і д-р Мордехай Юшковський. Як на мене, це дуже цікаві, харизматичні, колоритні особистості! Без сумніву, було також цікаво ознайомитись із сучасним ізраїльським суспільством, системою освіти в країні та особливостями викладання історії Голокосту в Ізраїлі та участі в цьому навчального центру Яд Вашем. Безперечно, вразила системна, продумана державна політика у питанні збереження історичної пам'яті та меморіалізації пам'яті про Голокост. Цьому треба і варто вчитись.

Дуже змістовними і захопливими були екскурсії і відвідування музеїв як на території Яд Вашем, так і за його межами. Справжнє захоплення викликали глибокі знання та ерудованість екскурсіводів, особливо Розі Златопольської. Вдячна організаторам за те, що в щільному графіку занять вони знайшли місце і для відпочинку, і, що для мене особисто дуже важливо, для ознайомлення із християнськими святинами. Розцінюю це як прояв поваги до нас, учасників семінару. І, зрештою, де б ще я змогла відвідати синагогу і так яскраво, в такому гарному товаристві посвяткувати шабат?!

Звернула увагу, що дуже багато з того, про що ми говорили на заняттях, сьогодні напрочуд актуальне для нашої держави. Зокрема, запам'яталась теза д-ра Мордехая Юшковського з університету Бар-Ілан про те, що факторами національної ідентифікації є мова як основний бар'єр проти асиміляції, релігійно-культурна ідентичність і територія. Євреї себе чітко ідентифікували. А українці? Потрібно, щоб це запитання поставили собі не тільки ми, а й представники влади.

*Лариса Лотоцька,
вчителька історії, ЗОШ І–ІІІ ступенів
с. Кульчин Турійського району Волинської області*

***

Межі твого сприйняття навколишнього світу справді розширюються, коли твої ноги стоять на бруківці, якою ходив Ісус, а очі бачать Кумранські рукописи. І Біблія, і Тора – вже не тільки і не стільки релігійні, скільки історичні книги. І ти поряд. І відчуваєш, проживаєш цю історію...

Організація семінару була на дуже високому рівні: навчальна та екскурсійна програми продумані до найтонших дрібниць. Усі заняття побудовані дуже логічно, вони розвивають семінар від зачину до кульмінації і кульмінації (розв'язка для мене так і не настала; я продовжую перечитувати записи, літературу та презентації, передивлятися фотографії семінару, який для мене і досі триває). Харизматичні й надзвичайно професійні лектори були завжди готові до діалогу, давали відповіді на всі запитання. Дуже влучно, що кож-

Під час екскурсії в музеї

не наступне заняття зазвичай логічно було пов'язано з попереднім, це полегшувало сприйняття інформації, розкривало нові горизонти. Особливо важливими для мене були практикуми: відверто вразила багатогранність форм роботи, які обов'язково використаю у майбутньому.

Незабутнє враження справили відвідані музеї (весь комплекс Яд Вашем, музей Ізраїлю, музей Герцля, Старе місто). Незважаючи на активне осучаснення музеїв в Україні, нам справді є чого повчитись. Насамперед, унікальний музей Герцля – місце, де не відчуваєш плінності часу. Інтерактивний підхід до побудови експозиції просто за хвилину робить тебе сучасником Теодора Герцля. І ти вже натхненний, готовий піднятися на боротьбу за першим його закликком і стати пліч-о-пліч з іншими екскурсантами, адже, вочевидь, музей зачепив не тільки тебе.

Надзвичайною потужністю вразив Меморіал «Яд Вашем»: винятковою архітектурою, масштабом експозицій, переживанням Катастрофи і глибиною Пам'яті. Всі заняття, які проходили на території комплексу (у Музеї історії Голокосту, Дитячому меморіалі, Художньому музеї, Долині громад, на Алеї та в Саду Праведників народів світу, на Площі Варшавського гетто), були емоційно насиченими, але дуже влучно розставили акценти.

Цікаво було хоч на деякий час зануритися у традиції єврейського народу: зустріч шабату, перше в моєму житті відвідування синагоги, вечір ізраїльських народних танців були гармонійними, інтуїтивно зрозумілими і, чесно, дуже потрібними. Це довершило комплекс вражень про країну і народ, дало можливість глибше зрозуміти деталі.

*Олена Гриценко,
вчителька історії Черкаської ЗОШ № 12*

***

Під час літнього освітнього семінару-школи в місті Луцьку «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять» кандидат історичних наук, директор Українського центру вивчення історії Голокосту А. Подольський наголошував, що саме індивідуальна та колективна пам'ять сприяють становленню особистої ідентичності та зберігають картини минулого... Тому тепер у нашій країні та суспільстві на часі питання, зокрема, про спільну пам'ять різних етносів про події Другої світової війни.

І саме під час перебування в Яд Вашем, слухаючи лекції викладачів Єврейського університету, беручи участь у практичних заняттях, які проводили співробітники Яд Вашем (Ноа Сігал, Фаїна Мушинська, Ольга Дюк та ін.), я змогла

побачити поєднання теорії, методики, музейної педагогіки у викладанні та сприйнятті післявоєнних аспектів пам'яті та культури пам'яті в Ізраїлі, у змінах підходів із часом до збереження картин минулого через особисте. Сам Меморіальний комплекс «Яд Вашем» захоплює поєднанням освітніх процесів і кількістю музеїв, виставок, концепції яких не повторюються, але завжди викликають емпатію.

Я ніколи не замислювалася, що викладати тему Голокосту можливо через мистецтво, кіно, музику, — це було захопливо й повчально.

Вразила зустріч із Мартою Горен, яка пережила Голокост. А також практикум «Міжвоєнна українська історія криз історію однієї єврейської родини (на основі спогадів бабусі), який провела Ольга Лімонова з Українського центру вивчення історії Голокосту.

Під час семінару було порушено питання з теми «Дилема між індивідуальним та колективним під час Голокосту: історичні та освітні аспекти». Мене особисто зацікавила тема «Праведників світу». А вже у вересні 2019 р. на будівлі Мереф'янської загальноосвітньої школи I—III ступенів № 1 було встановлено меморіальну дошку, присвячену Праведнику народів світу — Івану Яковлевичу Перемоту, мешканцеві нашого міста. Участь у цьому заході брали представники обласного комітету «Дробицький яр» та музею Голокосту в Харкові.

Завдяки семінару я збрала матеріал про мереп'янина Івана Перемота та його жінку Тетяну, чий імена написані на стелі в Долині громад. У часи війни подружжя врятувало Віктора Рудика. І нині ми з учнями працюємо над науковою роботою, яка буде присвячена нашому землякові Івану Перемоту. Сьогодні нам надіслали з Яд Вашем копію свідчень Віктора Рудика.

Ізраїльське суспільство і Голокост. Українське суспільство і Голокост. Різні країни, різне світосприйняття, але спільне бажання зберегти пам'ять для майбутніх поколінь.

*Олена Терещенко, вчителька історії,
комунальний заклад «Мереф'янська загальноосвітня школа
I—III ступенів № 6» Мереф'янської міської ради
Харківської області*

***

Розділю свої враження від побаченого і почутого на дві частини: спочатку рефлексії щодо самого семінару, згодом — щодо країни загалом.

Зупинюся на найяскравіших (на мою суб'єктивну думку) моментах семінару:

- 1) продуманість усіх занять, надзвичайний професіоналізм, високий інтелект усіх лекторів, екскурсоводів, які з нами працювали; пунктуальність в усьому;
- 2) олюднення історії Катастрофи, висунення на чільне місце долі людини, а не статистики;
- 3) різноманітність форм проведення занять — лекції, показ і обговорення фільмів, зустріч з очевидцею Голокосту (в нашому випадку це була Марта Горен, уродженка Чорткова), практикуми з використанням пересувних виставок;
- 4) про що ми лише не говорили і чого ми лише не бачили — музична творчість часів Голокосту, фото та відео, які збереглися, в тому числі й нацистський пропагандистський візуальний відео- та фотоматеріал, твори мистецтва людей часів Катастрофи;
- 5) що найбільше запам'яталося: а) музей Теодора Герцля; власне це настільки інтерактивна задумка, що відвідувач ніби проживає в чотирьох експозиційних кімнатах усе

життя провісника створення єврейської держави Герцля; це цілий фільм, вистава, екрани з різних боків і в потрібній послідовності переносять нас у ті часи, в ті події (найбільше враження від зали засідань Всесвітнього сіоністського конгресу); б) освітній центр у Яд Вашем «Кімната запитань»; якщо людина вже відвідала історичні експозиції музею Яд Вашем, та все ж у неї ще залишилася низка нез'ясованих питань, вона може завітати до цієї кімнати. Сівши за персональний комп'ютер, ви можете вибрати одне із 17 запитань, котрі найчастіше виникають у відвідувачів, прослухати декілька думок фахівців або очевидців (часто думки прямо протилежні) й на основі почутого сформулювати власну відповідь на проблему. Особисто я шукала пояснення питання: які дилеми стояли перед єврейським керівництвом в період Катастрофи та чи могла відбутися Катастрофа без Гітлера.

Мої враження від країни:

- 1) усі музеї, як і наша Міжнародна школа, де ми займалися, переповнені людьми: це і школярі, це і молодь у військовій формі з автоматами, які відбувають службу в армії (а це і хлопці, і дівчата, й відвідування таких закладів і занять є обов'язковою частиною їхньої служби); багато іноземців, які теж, як і ми, навчаються в цій школі. До прикладу, поряд із нами в сусідній аудиторії проходили навчання німецькі поліцейські;
- 2) усе в державі Ізраїль має на меті виховання патріотизму, знання своєї історії, своєї мови, своїх традицій; вони відродили мертву мову іврит і зробили її державною;
- 3) всюди згадуються меценати, які жертвують на конкретні речі: перед входом до Єрусалимського університету розміщені стели, де записані всі жертводавці; на стінах Яд Вашем вивішені таблички, де вказано, хто, коли й на що конкретно пожертвував. У нашій аудиторії був балкон, куди ми виходили відпочити, й там на дошці було зазначено, що балкон споруджено у 2012 р. коштом такої-то родини;
- 4) усе створено руками людей упродовж останніх 100 років: посаджено цілі ліси, розбудовано гірські дороги (і це в умовах перманентної війни), створено найкращу в світі медицину, армію. Середня тривалість життя — понад 80 років, це найвищий у світ показник — свідчить сама за себе.

Вищесказане можна підсумувати фразою, почутою від нашого екскурсовода на горі Герцля: «Нічого не буває на срібній тарілочці, тим більше держави».

*Оксана Ундерко, вчителька історії
Скала-Подільської ЗОШ I—II ступенів, завметодоб'єднання
вчителів історії Скала-Подільської ОТГ, наукова співробітниця
місцевого краєзнавчого музею*

***

Цей семінар дав можливість зазирнути в життя унікального єврейського народу, його незмінні тисячолітні традиції і трагічну історію. У єврейського народу є чого навчитися: незламності духу, збереженню своєї релігії та культури впродовж років, створенню міцної держави на місці безплідної пустелі. Відвідуючи сучасні міста, що квітнуть у зелені штучно створених лісових і паркових насаджень, повірити в те, що це колись була пустеля, — просто неможливо.

Космополітичне місто Єрусалим вражає поєднанням тисячолітньої історії та сучасних технологічних інновацій. Його бурхливе життя не припиняється ні вдень, ні вночі... хіба що на час шабату — і тоді воно наче завмирає, даючи можливість

насолодитися цілковитим спокоєм. Для мене особисто це місто – поєднання можливого з неможливим: тут співіснують різні культури та люди абсолютно різних релігійних переконань. До найбільших святинь вервечкою тягнуться люди з усього світу: Стіна Плачу приймає кожного, а Храм Гробу Господнього нагадує про єдність у різноманітності: Храм розділений між шістьма християнськими конфесіями, які служать єдиній меті – служать Господу. Цікаво й те, що вже багато століть поспіль відчиняють і зачиняють двері Храму ті самі дві мусульманські родини.

Ізраїльська земля вражає своїми історичними, християнськими, природними та рукотворними місцями: безкрайні пустелі з поселеннями бедуїнів поруч із фініковими плантаціями, річка Йордан, Музей історії Ізраїлю, музей Теодора Герцля, археологічна пам'ятка «Поселення кумранітів» і, нарешті, надзвичайне Мертве море.

Але найбільше в цій країні вражає ставлення до своєї національної історії, своєї національної пам'яті. І, здається, саме це робить цю націю такою міцною і непорушною. Меморіальний комплекс Яд Вашем. Нічого схожого, мабуть, у світі не існує. Яд Вашем – це не просто музейно-історичний комплекс, де вивчають і поширюють знання про Катастрофу. Це унікальне місце, де пам'ятають про кожного, хто став жертвою Голокосту. Це – олюднення історії. Це розуміння, що Катастрофа стосується не якоїсь певної країни, а кожного. Яд Вашем – це поширення знання про Катастрофу заради того, щоб не допустити її ще раз. Говорячи про експозиції та меморіали, просто неможливо уявити титанічну працю тисяч людей (від меценатів до працівників меморіального комплексу) зі створення і утримання Яд Вашем. Це місце, де продумано кожну деталь, яка впливає на сприйняття, яка не дає змоги просто зайти і подивитися, а спонукає зупинитися і відчувати. Відчуті біль втрати, біль від того, що немає вибору, невідворотність трагедії. Замислитися над питаннями, які досі не мають однозначної відповіді. Осмислити Голокост із різних аспектів – не лише з погляду історичної статистики, а й мистецтва. Мало хто знає про те, що життя євреїв в умовах гетто та в концтаборах залишило своє відображення в мистецтві. Перебуваючи в умовах постійної небезпеки і навіть втрачаючи надію, люди залишали спогади про своє життя і про страшний злочин у музиці та літературі, у фотографіях і картинах. А ще Яд Вашем – це пам'ять про людей із різних країн, які залишилися людьми попри все, людей, які рятували життя інших, наражаючи на смертельну небезпеку себе та своїх рідних. Нині їх називають Праведниками народів світу. На їхню честь створено алею з дерев, їхні імена увічнено в кам'яних стелах. Праведники народів світу – це приклад безмежної людяності й надзвичайної мужності.

Голокост – тяжка сторінка в історії єврейського народу, про яку боляче говорити, та про неї знає кожен, навіть найменший житель цієї країни. Яд Вашем щодня відвідують десятки ізраїльських учнів. Як розповідати учням про трагічні сторінки історії, про страшні події, навчали викладачі семінару в Яд Вашем. На практичних заняттях із використанням інтерактивних методик, мобільних виставок, великої кількості наочних матеріалів і відеофільмів вони ділилися своїм досвідом із нами, українськими вчителями. Хтось може запитати, навщо нам єврейська історія, і ми, вчителі, мусимо пояснити, що Катастрофа не відбувалася в межах однієї країни, єврейська історія тісно переплітається з історією українського народу, а отже є і нашою історією так само. Страшні події розгорталися і на території нашої країни, і так само люди страж-

дали і гинули, і так само люди проявляли неймовірну мужність і стійкість духу, жагу до життя та готовність померти... І так само були ті, хто рятував, і ті, хто стояв осторонь... Чи можемо ми їх судити? Ще одне запитання без однозначної відповіді. Але ми точно можемо не допустити повторення Катастрофи і застерегти майбутні покоління!

*Вікторія Мироненко,
КЗ «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1
ім. І. П. Котляревського», керівниця євроклубу «NIKA»,
вчителька англійської мови*

***

Минув майже місяць, як відбулася поїздка до Єрусалима. Чому пишу тільки через місяць, запитаєте ви? Емоції не вщухали дуже довго. Досить довго (поїздка тривала 10 днів) і водночас досить швидко пробіг той час. Що ми робили? Напружено працювали. Сьогодні, вкотре передивляючись фото, які були зроблені під час участі в Міжнародній школі вивчення Голокосту, пригадую зміст кожної лекції та кожного практичного заняття, які провели для нас провідні спеціалісти Ізраїлю із питань історії єврейського народу, Голокосту, особливостей вивчення тем історії Голокосту дітьми різного віку. Незабутніми стали спогади про відвідування музеїв меморіального комплексу Яд Вашем, Єрусалима, Кумрану, екскурсії до Стіни Плачу, Храму Гробу Господнього, місця хрещення Ісуса на р. Йордан. Все промайнуло. Що залишилося?

По-перше, я відповіла для себе на кілька запитань, які весь час стояли переді мною, коли думала про історію єврейського народу. Як вдалося єврейському народу вижити та зберегти свою ідентичність, не маючи довгий час власної держави? Чому людство не завадило Голокосту? Як вдалося так швидко побудувати власну державу, право на існування якої не ставиться під сумнів?

По-друге, натяк на розуміння ментальності цього унікального народу. Нам дали змогу поринути у традиції, відвідати синагогу, відсвяткувати шабат, відверто відповіли на всі запитання, які ми ставили.

По-третє, утвердилася у думці, що людство має винести уроки із подій минулих століть. Сьогодні ми досить часто чуємо слово «геноцид». Політики дозволяють собі вживати його для посилення емоційного впливу на аудиторію під час своїх виступів. «Недоречне використання... термінів, які означають буквальне вбивство мільйонів людей, призводить до їх нівелювання і є наругою над пам'яттю убитих», – зазначено на сайті Українського інституту національної пам'яті. Унеможливлення повторення геноцидів – завдання кожної людини. І це дуже важка праця в умовах, коли більшість мислить стереотипами, стигмами та упередженнями.

Час плине досить швидко. Все далі й далі від нас Єрусалим. Однак у голові крутиться весь час думка про певну схожість історичних процесів. Чим я вражена? Тим, як євреї люблять свою землю, як шанують пам'ять своїх героїв, як виховують свою молодь. Цьому не тільки можна, а й необхідно вчитися.

Хочу завершити свою рефлексію словами рабина, який на початку ХХ століття під час розмови з євреєм, який відвідав Єрусалим, сумно сказав: «Як я скучив за Єрусалимом!». Він його ніколи не бачив, але жив ним і мрією створення власної держави. Саме ці слова стали для мене відповіддю на запитання, як було збережено ідентичність єврейського народу, в чому його сила та мудрість.

*Ольга Сирцова,
Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*

***

Сенс дослідження й вивчення історії Голокосту в закладах освіти полягає, насамперед, в осмисленні його уроків для суспільства. Загальне розуміння цих уроків сягає далеко за межі нагромадження нарративу, що притаманне більшості наукових праць і навчальним матеріалам. Багато питань, які постають перед педагогами при осмисленні Голокосту, мають світоглядний характер. Саме тому їх надзвичайно важливо вивчати у Яд Вашем — місці, яке репрезентує увесь комплекс заходів державної політики пам'яті Ізраїлю щодо збереження пам'яті про Голокост.

Яд Вашем розташований на площі в 18 га і охоплює Музей історії Голокосту, Дитячий меморіал, Зал пам'яті, меморіал депортованим «Вагон для худоби», Партизанську панораму, Стіну пам'яті, пам'ятник Героїзму і монумент єврейським солдатам, Музей мистецтва Голокосту і виставковий павільйон, синагогу, науково-дослідний інститут, візуальний центр, бібліотеку з архівами, видавництво і освітній центр «Міжнародна школа / інститут досліджень Голокосту». Особливістю меморіалу є наявність відкритих пам'ятних майданчиків, як от Долина Громад, Площа Надії, Площа Януша Корчака, Площа Сім'ї і Площа Варшавського гетто.

Найбільше мене вразила під час семінару презентація методики викладання Голокосту для людей різних вікових категорій, яка полягає у поданні матеріалу від дитячих мрій до зрілого досвіду. Методика орієнтована на символічне передавання інформації, без надмірної демонстрації насильства. Безумовно, великим досягненням семінару у стінах комплексу є акцент на житті євреїв до Голокосту. Надзвичайно корисним і пізнавальним було заняття у залі запитань. Це взагалі нестандартний підхід до вивчення Голокосту, що спонукає до роздумів та формування критичного мислення. Він дає змогу не насаджувати історію, а навчати її.

Організатори подбали про збалансованість викладання матеріалу. Курс школи тривав понад тиждень, кожен день був присвячений певній проблемі, свій погляд на яку презентували лектори, а потім проводили тренінги. Перед лекторами стояло непросте завдання розкрити свою тему для широкої аудиторії, що складалася з істориків, політологів, музейних працівників і культурологів. Сприяло закріпленню інформації впровадження музейної педагогіки у висвітлення подій. Надалі школа поступово трансформувалася у майданчик для майстер-класів та обміну досвідом під час роботи над фільмами

та історичними джерелами. Надзвичайно ефективною була екскурсія місцями пам'яті, яка дала змогу відчутти атмосферу таких місць та по-іншому на них поглянути, але вже на теренах України.

Організація таких шкіл є надзвичайно важливою, бо актуальна тема, фаховий рівень викладу та педагогіки, що прагнуть до самовдосконалення, здатні втілити усі продемонстровані ідеї у освітній процес завдяки партнерству.

Ірина Суховерська, керівниця секції історії Малої академії наук ШТДЮ м. Стрий, методистка відділу освіти виконавчого комітету Стрийської міської ради Львівської області

***

Повага до свого минулого, хай би яким воно було

...Якщо не торкатися в деталях програми семінару, яка була надзвичайно насиченою (лекції, практикуми, відвідування музеїв, спілкування з очевидцями Голокосту, перегляд відповідних фільмів, опрацювання книжок та багато іншого, звісно, була й екскурсійна програма, за що — окрема подяка організаторам), то загалом можу зазначити кілька моментів, які видаються мені важливими:

- добре продумана структура семінару, коли учасників ознайомили з єврейською тематикою від філософії і давньої історії до сьогодення;
- відчуття того, що кожен зі спікерів пишається тим, що він громадянин Ізраїлю і єврей;
- здатність відповідально ставитися до власної історії;
- вміння показувати історію не загалом, а через історії конкретних людей;
- розуміння того, що історія має вчити, як не треба робити і яких помилок не варто і не можна допускати знову;
- повага до свого минулого, хай би яким воно було;
- толерантність до межі, коли власний народ і держава — понад усе, і ніхто (жоден інший народ чи держава) на мають права вказувати, як жити ізраїльтянам.

Одне слово, є чого повчитися і над чим подумати. Разом із тим, ніхто не приховує реальних проблем і не боїться про них говорити. Вони хочуть, щоби ми теж не забували про Голокост і щоби діти наші пам'ятали. Для євреїв, як я зрозумів, пам'ять — то надважлива річ, без неї не було б ні єврейського народу, ні єврейської держави.

*Андрій Мельник,
вчитель історії Луцької гімназії № 21 імені Михайла Кравчука*

XII НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ТА СХІДНІЙ ПОЛЬЩІ» ім. РОБЕРТА КУВАЛЕКА

(2–7 грудня 2019 р.)

2–7 грудня 2019 р. пройшов XII науково-методичний семінар для викладачів історії та суспільних дисциплін «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі» ім. Роберта Кувалека, організований спільно Українським центром вивчення історії Голокосту та Osrodek «Brama Grodzka – Teatr NN». Як завжди, пропонуємо читачам ознайомитися з деякими відеуками учасників семінару.

Цього року 14 викладачів історії, заступників із виховної роботи, шкільних психологів упродовж п'яти днів семінару слухали лекції з історії українських євреїв, Галичини зокрема, історії Голокосту на прикладі Львова. Лекцію про спільне життя українців, поляків та євреїв на Галичині прочитала Владислава Москалець, а про події Голокосту та складнощі однозначного визначення понять «винуватець», «жертва», «спостерігач» розповідав Андрій Усач на прикладі історій українців, поляків, євреїв та росіян у Львові. В українській

частині семінару учасники також відвідали експозицію «Юдаїка» у Львівському музеї історії релігії, про яку розповів її куратор Максим Мартин. У другий день учасники відвідали місця пам'яті у Львові — станцію Клепарів і місце колишнього Янівського табору, історію яких розповіла Ольга Педан-Слепухіна. У Раві-Руській Любов Кремінець ознайомила з історією єврейської громади міста та поділилась досвідом участі у проекті «Захистимо пам'ять», адже в 2015 р. саме тут було відкрито один із перших меморіалів у рамках згаданого проекту.

Учасники семінару разом із проф. Я. Гроссом (на фото – стоїть у центрі)

У Жовкві учасник семінару Михайло Скрипка виступив у ролі гіда й розповів про місця пам'яті, історії та культури єврейської громади міста. Знаковою подією української частини щорічного семінару стала лекція відомого дослідника історії Голокосту в Польщі Яна Томаша Гросса.

Під час польської частини семінару учасники відвідали меморіальні центри на місцях колишніх таборів смерті – Белжець і Майданек. Важливою частиною цих відвідувань стали ознайомлення із архівами меморіалів та участь у практикумах. Такі воркшопи дали змогу учасникам побачити різні методи роботи із темою Голокосту, попрацювати із різними джерелами та історіями. Лекції та воркшопи для учасників проводили польські колеги Йоанна Зентар, Голда Шемеш, Ева Копер, Беата Сібек-Чюпак, Йоланта Ласковська, Агата Радковська, Володимир Дишлевука, Роберт Шухта. Як завжди, щорічний семінар приймала у себе партнерська організація у Любліні Osrodek «Brama Grodzka – Teatr NN». Про її дослідницьку та освітню діяльність розповіла Агата Радковська, яка також провела екскурсію Любліном. Цей семінар проводили за фінансової підтримки American Jewish Committee та Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

*Надія Уфимцева,
координаторка семінару, м. Київ*

***

Моя подорож у рамках науково-освітнього семінару ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі» принесла відповіді на запитання, які хвилювали мене роками. Водночас, вона поставила переді мною нові запитання...

Довгий час я не могла відповісти самій собі, яким чином у цивілізованому ХХ столітті міг відбутися Голокост? Як люди

могли допустити таку Катастрофу? Не лише допустити, а й стати її виконавцями? Читаючи матеріали, які були надіслані учасникам семінару (величезне дякую за них), я знайшла відповідь на ці запитання в роботі Р. Кувалека «Рятівники, врятовані, ті, що видавали, й видані. Євреї, поляки та українці під час німецької окупації Східної Галичини – огляд загальної картини». Зокрема, у ній є такі рядки: «Кожен з уцілілих євреїв з колишньої території Східної Малопольщі зіткнувся з дуже різними позиціями неєврейського населення. Частіше переважали негативні реакції й байдужість, причому ця байдужість також мала різні обличчя... Як зазначила Регіна Альма в останньому реченні своїх повоєнних спогадів, “упродовж цієї страшної боротьби за жалюгідне життя я переконалася, що немає євреїв, поляків, українців і навіть німців, є лише люди або шакали!”». Ці рядки лунали в моїх вухах, коли я відвідувала Меморіал і Музей на місці колишнього табору смерті Белжець. Ці рядки були перед моїми очима, коли я схилила голову перед Мавзолеєм на території Меморіалу та Музею «Майданек». Американський історик Ян Гросс під час своєї лекції підтвердив цю тезу, що в умовах тотальної дегуманізації суспільства в роки Другої світової війни людина опинилася у «безодні пекла», де зберегти людяність вдалося не всім. Саме той факт, що багато хто став «шакалами», й пояснює наявність в історії людства Голокосту.

Заняття Володимира Дишлевука в осередку «Брама Гродзька» «Листи до Хеньо» стало для мене методичною підказкою, як доносити дітям інформацію про Голокост без страшних картинок, негативних емоцій. Дуже важливо розвивати в учнів правову культуру і неприйняття будь-яких форм дискримінації. Формування цих загальнолюдських цінностей у молоді важливе з погляду недопущення у майбутньому «безодні пекла».

*Олена Засць, вчителька історії,
с. Райгород Немирівського району Вінницької області*

***

Відвідуючи меморіал на місці поховання жертв Голокосту у Раві-Руській, я була вражена силою духу та наполегливістю пані Любові Кремінець, яка, реалізуючи проект «Захистимо пам'ять», організувала величезну роботу зі вшанування пам'яті загиблих під час цієї страшної трагедії. У Жовкві мене вразила велич синагоги. Річ у тім, що я вже двічі бачила її зовні, але не могла собі уявити, що вона настільки простора всередині.

У середу, прибувши до Любліна та ознайомившись із роботою організації «Брама Гродська», я була вражена, як можна на такому невеличкому просторі вмістити стільки історичної пам'яті. ...Четвертий день запам'ятався відвіданням Меморіалу і Музею на місці колишнього табору смерті Белжець. Коли проходили «дорогою», то у мене було відчуття, що зараз стіни зімкнуться і придавлять нас своєю вагою. Музей нагадав мені частинку Яд Вашем: продумано кожну деталь, щоб пам'ятати і застергати. Та найбільше враження справила кімната для рефлексії: пуста лякає більше, ніж страшні картини.

*Ольга Кисельова,
вчителька історії Заверещицького НВК «Берегиня»
Городоцького району Львівської області*

***

Екскурсія Любліном, зокрема місцями Голокосту, спонукала багатьох до роздумів про необхідність культивування пам'яті міст і місць, які здатні розповісти дуже і дуже багато важливого про те, чому і як... Золотисті таблички з написами «територія гетто», розписи на стінах, фрагменти миттєвостей чийось життів у фотографіях, чийсь загублені у потоках часу імена і прізвища, чийсь обличчя — такі надто тихі і спокійні, трохи здивовані, трохи засмучені...

Вдягнувши білі м'які рукавички й затамувавши подих, беру до рук віцілілі шматочки історії: працюємо з архівними матеріалами Освітнього відділу та архіву Майданеку під керівництвом Беати Сібек-Чюпак та Йоланти Ласковської. Чи мало різних світлин, книги обліку полонених, особисті документи в'язнів. І серед усього цього — пам'ятний записничок малої єврейської дівчинки, розмальований квіточками й сердечками, підписаний із любов'ю її друзями і рідними. Розумію, що дитинство тривало навіть тоді, навіть за таких обставин. Дівчинка з усіх сил вірила, що дивом врятується, що побачить небо без колючих дротів, відчує, як пахне свобода спокою, забуваючи про дим крематоріїв, голод і втрату найрідніших. Ці нотатки — безсмертний доказ людської віри у те, що ніхто і ніщо не зможе відібрати.

А потім ми всі разом писали листи до Хеня (модератор — Володимир Дишлевук), єврейського хлопчика, який безслідно зник у часи Голокосту. Донині ніхто так і не дізнався, де він і що з ним. І чи вибрався він із лабіринтів війни, чи вижив у цьому хаосі зла і насильства. Ми писали йому ці листи віри і підтримки, ми зверталися до нього (а подумки — до тисяч єврейських дітей), ми зворушливо намагалися пояснити йому, що хоч він так і не прочитає ці послання, ми все одно пишемо йому, говоримо до нього, а отже — він є, він мусить бути серед нас...

*Роксолана Жаркова,
викладачка факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка*

***

Нічого в нашому житті не стається випадково...

Такою «випадковістю» для мене стала зустріч і знайомство з директором Українського центру вивчення історії Голокосту паном Анатолієм Подольським і співробітником Центру Віталієм Бобровим. Завдяки спільній співпраці у проекті «Захистимо пам'ять» у нашому селищі Івано-Піль, що в Чуднівському районі Житомирської області, було відкрито інформаційну стелу пам'яті жертв Голокосту в роки Другої світової війни. Кожна наступна семінарська зустріч дарувала мені професійні знання, нові цікаві знайомства, пізнавальні відвідини, екскурсії.

Через деякий час я дістала можливість розвиватися далі, розширити свої знання щодо теми Голокосту. І от я учасниця XII науково-освітнього семінару ім. Роберта Кувалека. То були неймовірно насичені п'ять днів.

Перебуваючи у Львові, група відвідала Музей історії релігії, виставку юдаїки, під час якої завідувач фонду Максим Мартин розповів нам про особливості релігії євреїв. Також ми відвідали місця єврейської спадщини та Голокосту Львова, Рави-Руської та Жовкви. Змістовною та водночас несподіваною, особисто для мене, була лекція про польсько-єврейські відносини у часи Другої світової війни, яку проводив історик та соціолог Ян Гросс. Цікавим було ознайомлення з організацією «Брама Гродська», яка взяла на себе відповідальність за пам'ять про євреїв Любліна, жертв Голокосту.

Особливо болючими, емоційними були відвідини Меморіалу та Музею на місцях колишніх таборів смерті в Белжеці та Майданеку. Те, що я побачила там, навечно закарбується у мої пам'яті. Ті емоції пам'ятатиме довго...

*Олена Гроза, вчителька історії,
сmt Івано-Піль Чуднівського району Житомирської області*

***

...Під час семінару ми мали змогу прослухати лекції відомих істориків та науковців про долю українських і польських євреїв у часи Другої світової війни. Дуже сподобалось, що кожен науковець викладав своє бачення, ділився науковими наративами, вмінням цікаво, коректно, з пошаною подавати таку складну для сприйняття болісну інформацію.

Раніше ми вивчали історію з погляду визначних подій, дат, видатних особистостей. При цьому історія звичайної людини залишалась для нас невідомою. Вивчення подій війни крізь призму життя звичайних мирних жителів стало для мене новим досвідом.

Звісно, на території нашої країни немає жодної родини, якої б не торкнулось полум'я війни. Але історія Голокосту — це зовсім інше! Це історія цілого народу! Це катастрофа! Голокост — це масове явище, знищення великої кількості людей, цілої нації! Скільки загинуло майбутніх талановитих учителів, лікарів, науковців! Скільки ми, українці та поляки, втратили можливих друзів і коханих! Тому особливим для нас є вивчення та вшанування пам'яті про ці болісні та трагічні сторінки Другої світової війни.

Особливе враження на мене справив проект, який зробила в Раві-Руській історикіня пані Люба Кремінець. Це саме той випадок, коли руками малої кількості людей здійснено велику роботу з вивчення і вшанування пам'яті жертв людських злочинів. Кожен із нас розуміє, що, вивчаючи таку болісну історію свого краю, ми торкаємось минулого і маємо змогу зробити певні висновки, щоб ця трагедія ніколи на повторилась.

Особливим є підхід до вивчення і вшанування пам'яті жертв Голокосту в Любліні. Великий інтерес і захоплення викликала «Брама Гродська». Грандіозним є той факт, що для кожного мешканця міста, який безвинно пішов у забуття, для кожного будинку та вулиці створено окрему теку. Це така гідна пошана кожної людини, така гуманна пам'ять про всіх, хто загинув.

Голокост – дуже страшна, дуже болісна історія! Пан Роберт Шухта говорив про те, що в польських школах факти й події історії Голокосту висвітлюють по-різному. Трагічну історію масових знищень, роль поляків у цих злочинах не викладають тим дітям, що не вивчають історію поглиблено. Можливо, в цьому є сенс. Адже, стикаючись із втратами, такими масовими, такими безглуздими, які не можна пояснити когнітивно, ми кожного разу самі потрошку «помираємо», бо помирає наша віра у добро. Саме тому дуже важливою є обізнаність уже дорослого населення, вчителів, інтелігенції про страшні події Другої світової війни, про події Голокосту...

*Вікторія Касьян,
практична психологиня КУ ЗОШ № 12 м. Суми*

***

Після семінару у мене залишилися тільки найкращі та позитивні враження від спілкування і плідної роботи всіх учасників, цікавих лекторів, справжніх професіоналів своєї справи. Необхідно зауважити, що семінар був добре організований: цікаві змістовні лекції чергувалися із практичними заняттями. Від лекцій Надії Уфимцевої, Яна Гросса, Андрія Усача, Роберта Шухти, Агати Радковської я не тільки отримала нові знання та інформацію, а й величезний поштовх до нових досліджень історії Голокосту, як у світовій історії, так і в регіональній. Матеріали та практичні заняття у «Брамі Гродській» із методики викладання історії Голокосту дають можливість кожному з нас підібрати методики для викладання цієї теми на уроках історії, громадянської освіти, виховних заходах.

Найбільш вразливими емоційно та психологічно для мене стали дні, коли ми відвідували місця пам'яті Голокосту у Львові, Любліні, Меморіал і Музей на місці колишнього табору смерті Белжець, Меморіал і Музей «Майданек». Ці місця для мене не асоціюються з екскурсіями, це місце тільки для Пам'яті, Страждання, Суму, Роздумів. Слухаючи розповіді про ті страшні події, розумієш, що такі місця Пам'яті дуже потрібні для того, щоб кожен із нас ставив перед собою запитання «як таке взагалі могло статися?».

Це місце, яке говорить дуже багато про кожного з нас. Тут не злукавши перед собою, тут ти такий, який є насправді. Добре, що після відвідування музею і місць Пам'яті ми мали можливість поділитися своїми враженнями, висловити свою думку щодо почутого і побаченого.

Осмислюючи почуте і побачене, я зробила для себе декілька основних висновків. По-перше, хоч би в яких жахливих обставинах опинялася людина, вона завжди має залишатися Людиною. По-друге, в історії Голокосту не має бути тем, які б ми не могли обговорити з учнями. І ми маємо говорити правду. Злочини чинять конкретні люди. Не важливо, чи це німці, чи українці, чи поляки, чи особи іншої національності. Адже відповідальність має бути індивідуальна. Не варто вішати обвинувачення на весь народ. І головне, це те, що ми не винні в тому, що сталося колись, але наш обов'язок, наша відповідальність – пам'ятати про тих, хто загинув...

*Грина Федик,
вчителька історії та правознавства, громадянської освіти
Козівської ЗОШ I–III ступенів № 2 Тернопільської області*

***

Через свою сутність і правдивість сама тема семінару є доволі важкою для морального сприйняття слухачем, тож організатори досить вдало продумали структуру теоретичних і практичних занять: від простішого до складнішого. Спочатку слухачів немовби готують до тих важких (у моральному та емоційному плані) занять, у яких вони братимуть участь.

У перший день семінару ми мали змогу прослухати дві дуже цікаві лекції: «Доля українських євреїв у часи екстремального насильства в контексті історії Голокосту в Європі» Надії Уфимцевої та «Від селян до баронів – різноманітність єврейського світу Галичини» Владислави Москалець. Завершенням першого дня семінару стало відвідування Музею історії релігії, де Максим Мартин провів нам дивовижну екскурсію у відділі юдаїки...

Від 4 грудня нас чекала Польща. Частина учасників відвідували цю країну вперше, а дехто і взагалі вперше виїжджав за кордон. Тож вражень і емоцій нам усім вистачало. Ще більше вражень у нас було від знайомства з організацією «Брама Гродська». Та титанічна праця, яку роблять працівники цієї організації, викликає не лише захоплення, а й величезну повагу. На кожну єврейську вулицю, на кожен будинок, квартиру, кожного мешканця квартири є своя тека. В одних зібрано багато матеріалу, в інших – мало, а є ще і зовсім порожні. Вони чекають свого часу... Йоанна Зентар і Голда Шемеш розповіли нам про сучасну культуру пам'яті жертв Голокосту в Польщі та Україні.

Мушу констатувати, що, на жаль, в Україні здійснюють ще недостатньо заходів для збереження пам'яті жертв Голокосту. Не у всіх містах є бодай якась експозиція в музеї, щоб учні та студенти, та й навіть пересічний відвідувач, могли ознайомитися з цими страшними подіями та дізнатися правду про них. Прикро, але до таких міст належить і Тернопіль. Хоча, як виявилось під час відвідування Меморіалу та Музею на місці колишнього табору смерті Белжець, лише з Тернопільщини сюди відправили більше ніж 20 ешелонів із євреями. І невже ці люди не заслуговують на те, щоб сучасне покоління хоча би знало про їхню трагедію?!

*Ятищук Оксана Василівна,
кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичної науки
Тернопільського національного
педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

***

«Пам'ять про Голокост необхідна, щоб наші діти ніколи не були жертвами, катами або байдужими спостерігачами». Наведені слова ізраїльського історика Іегуди Бауера якнайкраще ілюструють необхідність вивчення цієї трагедії євреїв, і не тільки євреїв, та введення її у колективну пам'ять нових поколінь. Особливо цінними вони є для українського народу, який упродовж своєї історії неодноразово опинявся як у ролі жертви, так і в ролі ката. Навряд чи можна засвоїти усі уроки історії. Проте такі місця, як Янів, Белжець і Майданек, є прикладами помилок, незасвоєння та ігнорування яких можуть стати на перешкоді успішному складанню народом іспиту зрілості та сумління.

Для того, щоб ці уроки-помилки були засвоєні, необхідно про них постійно нагадувати собі й своєму оточенню (родичам, учням, колегам тощо). Одним із способів реалізації цьо-

го — на власні очі побачити «навчальні матеріали»: меморіали, музеї, місця пам'яті, пов'язані не лише зі стражданнями, смертями, а й хоробрістю, надією... «Зникнення»/ліквідація цілого культурного та матеріального пласту єврейської історії, як і самих її творців, до сьогодні замовчували, а то й заперечували. Саме можливість об'єктивного та беземоційного вивчення непопулярних проблемних питань, пов'язаних із Голокостом та участю в ньому місцевого населення, була для мене найціннішою у цьому семінарі.

Експерсії Жовквою, Любліном та експозицією відділу юдаїки дали відповідь на запитання «Що відбулося?». Відвідані місця (Янівський табір, Рава-Руська, Белжець і Майданек, знищений єврейський квартал у Любліні), прослухані лекції дали змогу зрозуміти, «що відбулося», й побачити усї наслідки людської жорстокості та байдужості. Участь у практичних заняттях, ознайомлення з методологією та різними формами викладання історії Голокосту сприятиме пошуку відповіді на запитання «Що робити, щоб це не повторилося?». А діяльність освітньої організації «Брама Гродська» свідчить: якщо є бажання, то немає нічого неможливого...

*Андрій Яворський,
учитель історії Івано-Франківського фізико-технічного
лицею-інтернату Івано-Франківської обласної ради,
кандидат історичних наук*

***

Які асоціації виникають у більшості пересічних українців, коли вони чують слово «Люблін»? Звичайно ж, Люблінська унія! Це, мабуть, знає кожен восьмикласник. Скажу чесно, до останнього часу я теж належав до цієї когорти «вчених». Але після того, як я став учасником XII науково-освітнього семінару ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі», місто Люблін назавжди для мене асоціюватиметься насамперед із «Брамою Гродською — Театром NN» — культурно-просвітницькою інституцією, яка разом з Українським центром вивчення історії Голокосту була ініціатором проведення цього семінару. Усі мої знання та уявлення про Люблін в одну мить отримали реальні обличчя. Це обличчя людей, які працюють у «Брамі Гродській», зокрема Агати Радковської, та обличчя тих, хто населяв Люблін до війни, як от Геньо Житомирський, але тепер від цих людей залишилися лише фото і спогади, які намагаються зберегти та зробити надбанням громади.

Семінар «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі», що проходив 2–7 грудня 2019 р., був спрямований на вивчення і порівняння українського й польського досвіду збереження пам'яті про Голокост. Програма семінару була настільки насиченою за змістовним наповненням та емоційним забарвленням, що його учасники інколи втрачали відчуття часу. І справді, я досі дивуюсь: як, за доволі короткий час, нам вдалося зробити так багато — ґрунтовно ознайомитися з історією єврейських громад Львова, Жовкви, Любліна, відвідати меморіали на місці таборів смерті Майданек, Белжець, новий меморіал у Раві-Руській та побувати у Музеї історії релігії на виставці юдаїки.

Розпочався семінар у Львові. Надія Уфимцева ознайомила із завданням та метою семінару, учасники поділилися своїми очікуваннями. Під час заняття про долю українських євреїв у часи екстремального насильства дізналися про ставлення місцевих до цієї меншини в контексті історії Голокосту в Єв-

ропі. Лекція Владислави Москалець дала змогу зануритись у різноманітність єврейського світу Галичини і простежити їхню специфіку (від селян до баронів). На завершення першого дня відбулася екскурсія виставкою юдаїки у Музеї історії релігії.

Наступний день став насиченим на екскурсії галицьким Розточчям. Під час екскурсії єврейськими місцями Голокосту у Львові (Клепарів і Янівський табір), яку провела Ольга Педан-Слепухіна, ми почули змістовну розповідь про трагічну сторінку єврейської громади Львова. Проїшли шляхом, яким понад 70 років тому проходили тисячі невинних людей. Далі наш маршрут пролягав до Рави-Руської — міста мого дитинства (звідти родом родина моєї матері). Місто, що розташоване на кордоні з нашим західним сусідом — Польщею, зустріло нас морозним сонячним днем. Любов Кремінець, моя хороша знайома і колега, провела екскурсію нещодавно відкритим меморіалом, розповіла про історію єврейської громади міста. Далі ми відвідали Жовкву, місто мого дорослого життя, місто, яке стало для мене рідним. Мав за честь провести екскурсію містом для учасників семінару, ми відвідали синагогу, колишній єврейський цвинтар. На жаль, моє місто здебільшого (не) пам'ятає тієї трагічної сторінки, пов'язаної з єврейською громадою. Сподіваюся, що ситуація невдовзі зміниться.

Приїзд до Львова ознаменувався початком активної роботи та насиченої програми занять. Під час лекцій Андрія Усача про «звичайних людей» під час Голокосту в окупованому Львові та Яна Гросса про польсько-єврейські відносини в часи Другої світової війни розкрив для себе раніше невідомі речі з цієї проблематики.

Після Львова семінар переїхав на польську частину — до Любліна. Пані Агата Радковська провела нас єврейськими місцями Любліна, потім залами «Брами Гродської», які теж слугують своєрідним музеєм люблінської єврейської історії. Діяльність культурно-освітньої установи «Брама Гродська — Театр NN» є чудовим прикладом того, як потрібно зберігати пам'ять, і демонструє, яку важливу роль відіграють у сучасному, стрімкому і мінливому світі так звані інститути пам'яті. Завдяки системній діяльності з організації тематичних експозицій, театральних вистав, участі в реалізації програми ЄС «Нацистські концтабори в історичній пам'яті» та іншим комемораціям осередку «Брама Гродська — Театр NN» у сучасному Любліні відбувається процес формування колективної пам'яті про єврейське минуле міста.

У роботі працівників осередку простежується системний підхід до вивчення теми Голокосту в Любліні. Співробітники «Брами» створили величезну картотеку. На кожен будинок із вулиць колишнього люблінського гетто заведено теки, у яких зберігаються фото та відомості про людей, які там проживали. Це 43 тисячі! Одні теки пухкі через велику кількість паперів (фотографій, листів, довідок тощо), в інших — кілька рядків з іменами та прізвищами або лише фото без імені та прізвища. Можливо, так і не вдасться встановити повний список тих, хто населяв люблінське гетто, але пошукова робота триває.

Багато років поспіль «Брама Гродська» активно співпрацює з іншими меморіально-освітніми установами — меморіалами «Белжець», «Майданек». Наша група відвідала ці меморіали. Табір смерті Белжець нацисти встигли знищити. Частина території згодом засадили деревами, а на іншій влаштували сільськогосподарську ферму. Але жальлива правда про те, що відбувалося в цьому таборі у 1942–1943 рр., стала

відома громадськості, хоча з понад чотирьохсот тисяч в'язнів Белжецю врятуватися вдалося лише двом. Довгий час територію колишнього концтабору використовувало місцеве лісництво. Лише у 1963 р., в пам'ять про сотні тисяч загиблих у Белжеці людей було встановлено невиразний кубоподібний монумент. Згодом до нього додалися скульптури двох людей, немов повсталих із попелу. Та через брак інформаційних табло або якоїсь експозиції, що розповідала б про страшну трагедію цього місця, відвідувачі у Белжеці були рідкістю. Ситуація змінилася після 1989 р. Розпочалися дослідження, розробили концепцію меморіалу, який відкрився у 2004 р. Його першим директором став Роберт Кувалек. Будівництво меморіалу відбулося за кошти єврейської громади Сполучених Штатів та уряду Польщі.

Символізм Белжецю крає душу. Тут кожна дрібниця має глибоке символічне значення, яке підсилює відчуття трагедії. За задумом авторів меморіалу, територію поховань (це близько 4 га) покрито відпрацьованим шлаком. Він символізує спалених людей і створює жахливий вигляд поля, яке вже ніколи не дасть ниву. Місце переходу від «платформи» на Поле Смерті виділено площиною, вкритою залізом. Поверх нього за допомогою залізничних коліс витиснуто колії, лінії яких утворюють Зірку Давида, вказуючи на національність загиблих у цьому таборі. Але треба сказати, що євреї у Белжеці були найбільшою, однак не єдиною групою жертв нацистської політики. В цьому концтаборі знищено також близько 1500 поляків за те, що переховували євреїв, і 2 тисячі ромів.

Входячи у прохід між двома частинами Мертвого Поля, відвідувачі не бачать нічого, крім глухого кута попереду, шлях до якого пролягає все нижче і нижче, а дорога вимощена камінням, привезеним із міст, сіл і містечок, у яких проживали депортовані до Белжецю. Крокуючи нею, мимоволі замислюєшся: до якої межі може дійти приниження людини людиною? Адже те, що сталося у Белжеці та інших таборах смерті, відбулося з волі людини!

Щоб вийти з глибокої ущелини, яка символізує глибину падіння людської моралі в роки Другої світової війни, необхідно піднятися сходами нагору і вздовж периметра обійти кордони Мертвого Поля. Ідучи периметром поля, відвідувачі меморіалу повсякчас натрапляють на назви міст і сіл, єврейське населення яких підлягало депортації до Белжецю. Крім польських географічних назв, там є чимало українських, зокрема Рава-Руська, Жовква, Куликів, Марерів.

Наступного дня наша група відвідала Майданек. Саме у цьому концтаборі у 1944 р. було відкрито перший у світі музей Голокосту.

Робота в архіві Державного музею у Майданеку (м. Люблін)

На тлі величезної території табору, що розташований неподалік житлових будинків, різким контрастом виступає мертва темрява дерев'яних бараків. Інколи задумуєшся, які відчуття у людей, що проживають поблизу. Здається, час застиг у просторі. Неначе нічого з часів Другої світової тут і не змінилося. Але, за словами працівників музею, територія справжнього концтабору була значно більшою, збереглася лише частина табірних будівель, а сам меморіал «Майданек» сьогодні переживає перехід від великих цифр знеособленої, масової пам'яті до деталізації і персоналізації. Саме таку філософію сповідує і Яд Вашем: розмову про Голокост треба починати з окремої людини, повернувши їй ім'я та гідність, яких намагалися позбавити її кати.

У комуністичні часи головний наголос у меморіалі робили на масовості жертв. Із різних боків колишнього табору смерті височіють величезні «Пам'ятник боротьбі та мучеництву» і «Мавзолей» із попелом загиблих в'язнів. Їхня монументальність покликана підкреслити велику кількість знищених тут людей. Жахливе враження на відвідувачів справляють барак із сотнями тисяч пар взуття в'язнів Майданеку, печі крематорію...

Але музей-меморіал, статут якого забороняє «індивідуальне» увічнення пам'яті будь-кого з в'язнів, сьогодні іде шляхом реформування, звертаючись до персоналізованих історій. На скляних і металево-пластикових стендах, що розміщуються у бараках, кількома мовами подано цитати з документів та спогади очевидців. У пам'ять про українського в'язня Майданеку отця Омеляна Ковча біля входу в освітній центр було встановлено камінь із бронзовою табличкою, на якій викарбовано його слова: «Тут я бачу Бога – Бога, який є однаковою для всіх нас, незалежно від наших релігійних відмінностей». Цікаво та пізнавально провели час у освітньому центрі Майданеку, дізналися про нові прийоми викладання теми про табір смерті, відчували себе у ролі працівників архіву, переглядаючи різноманітні збережені унікальні документи жертв табору.

Кілька слів варто сказати про практичні заняття Голди Шемеш, Роберта Шухти та Володимира Дишлевука. Пані Голда основну увагу акцентувала на «акції Райнхард» щодо остаточного вирішення єврейського питання. Змістовною була лекція Роберта Шухти про стан вивчення Голокосту в польських школах, лектор продемонстрував навчальну літературу та поділився власними міркуваннями щодо подальшого викладання. Дуже цікавим та інформативним було заняття «Листи до Хень» від Володимира Дишлевука. Учасники семінару на практиці спробували ознайомитися із генеалогічним деревом, працювали із фотоджерелами, дізналися найпотраємніші історії власних родин і написали листа 9-річному хлопчику Геню Житомирському, який проживав у Любліні напередодні війни. Ця символічна акція показала, що кожна історія людини важлива, і пам'ять про неї назавжди залишиться у тих, хто перейнявся цією історією.

Науково-освітні заходи, які проводить Український центр вивчення історії Голокосту разом із Яд Вашем, осередком «Брама Гродська – Театр NN» та іншими партнерами, дуже важливі й необхідні, бо завдяки їм українські учасники отримують безцінні знання та досвід. Дякую усім організаторам семінару, лекторам та всім, хто опосередковано причетний до підготовки цього заходу.

*Михайло Скрипка,
вчитель історії Жовківської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 2
Жовківського району Львівської області*

ПРОЕКТ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»

ПІДСУМКОВИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ –
УЧАСНИКІВ ПРОЕКТУ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»

(м. Київ, 26–28 жовтня 2019 р.)

26–28 жовтня 2019 р. в Києві відбувся навчально-методичний семінар для вчителів – учасників проекту «Захистимо пам'ять». Ця зустріч стала підсумковою для чергового етапу проекту, який тривав з 2016 до 2019 р., і об'єднала учасників із Вінницької, Житомирської, Волинської, Рівненської та Львівської областей.

Результатом роботи у проекті стало відкриття 20 меморіалів на місцях масової загибелі євреїв і ромів у часи Другої світової війни.

Зібравшись у Києві, учасники проекту мали змогу проаналізувати події, які відбулися: дослідницьку, пошукову роботу з учнями, організаційну роботу в місцевій громаді, співпрацю з місцевою владою, проведення церемоній відкриття меморіалів та інших заходів, пов'язаних з увічненням пам'яті про загиблих співгромадян. Колеги розмірковували про подальші перспективи проекту, ділилися ідеями проведення громадських заходів, розповідали про події, які відбулися в проекті на місцевому рівні.

У плані семінару традиційно були різні види діяльності. Лекція Анатолія Подольського «Сучасні дискусії істориків з проблем дослідження Голокосту в Україні» переросла в цікаву групову роботу й обговорення питань унікальності або універсальності Голокосту, переваг і недоліків усної історії, проблем існування в Україні історіографічної школи дослідження історії Голокосту. Метою практикумів, які проводили координатори проекту Віталій Бобров і Ольга Педан-Слепухіна, було зібрати думки про успіхи й недоліки в роботі, поради новачкам, найяскравіші враження, а головне, як вплинув проект на самих учасників, як вони змогли вплинути на інших людей, пов'язаних із меморіалізацією означених місць, яким буде зворотний вплив і подальший розвиток меморіальної діяльності вчителів, учнів, місцевої громади та влади.

У програмі семінару були заплановані різноманітні культурно-освітні заходи, спрямовані на розширення знань учасників про особливості єврейської культури. Учасники відвідали музей Шолом-Алейхема, оглянули експозицію та взяли участь у практичному занятті про єврейське мистецтво, особливості єврейської символіки та мотивів, яке провела директорка музею Ірина Клімова.

Традиційно у вечірню пору відбувся перегляд фільму. Цього разу фільм-трилогія Костянтина Фама «Свідки» також став своєрідним підсумком для вчителів, які почали працювати з темою Голокосту в проекті. Кожна новела трилогії була неначе частиною мозаїки, завершуючи повноту картини трагедії Голокосту і важливості пам'яті про неї.

Підбиваючи підсумки, учасники зазначили, що проект змінив свідомість їхню та їхніх учнів, ставлення до теми Голокосту з боку місцевих мешканців і місцевої влади.

Безумовно, проект став подією, яка зламала кригу мовчання і несприйняття трагедії, яку не помічали в Україні і намагалися замовчувати десятки років.

Ольга Педан-Слепухіна,
співкоординаторка проекту, м. Львів

***

Передусім хочу подякувати за запрошення до участі в проекті «Захистимо пам'ять» та співпрацю протягом двох років.

Змістовна і раціонально продумана, насичена програма семінарських занять. Вдало підбрані теми лекцій. Цікаві розповіді лекторів, які заводили аудиторію слухачів, тобто нас.

Знайомство з новими колегами з різних областей України, спілкування і обговорення різних проблем, вирішення ситуацій, обмін досвідом, свіжою інформацією – це саме те, що не завжди у нас відбувається на місцях.

На семінарах я дізнався багато цікавого, багато нового. Змістовними були розповіді Анатолія Подольського: «Сучасні дискусії істориків з проблем дослідження Голокосту в Україні», «Заперечення Голокосту: європейський і український контекст», «Зловживання історією через медіа та засоби пропаганди». Цікаві заняття проводили Віталій Бобров та Ольга Педан-Слепухіна, про історію ромів розповідав Михайло Тяглий.

Вдалося побувати і в самому Українському центрі вивчення історії Голокосту, побачити робочі місця співробітників, ознайомитися із новинками літератури з історії Голокосту.

Цей рік був особливим, оскільки у червні та вересні відбулись церемонії відкриття меморіалів у населених пунктах Житомирської та Вінницької областей.

Під час роботи семінару

Мені вдалося побувати на відкритті меморіалів у Іванополі, на місці розстрілу ромів, де я ознайомився із ромськими звичаями, про які я не знав, познайомився особисто з Ігорем Крикуновим, про якого раніше лише чув. Під час відкриття меморіалів у Самгородку, Чукові, Липовці поспілкувався із науковцями з Австралії, які досліджували наш досвід і специфіку роботи у проекті «Захистимо пам'ять», вивчали наші проблеми й розповідали про свої проблеми та специфіку їхньої роботи. Познайомився та спілкувався з Уве Ноймеркером – директором Фонду «Меморіал убитим євреям Європи».

Під час підготовки до церемонії відкриття меморіалу у селі Хажин активну допомогу надавали керівники Семенівської об'єднаної територіальної громади, які цікавилися підготовкою, запитували про проблеми, разом їх розв'язували. Це голова громади Наталія Семенюк, виконувач обов'язків старости села Терехове Володимир Юзефович, директорка Хажинської загальноосвітньої школи Наталія Юрчук, представники

відділу культури Семенівської ОТГ та єврейської громади міста Бердичева.

На самій церемонії відкриття були присутні очевидці подій і безпосередній учасник – Михайло Вальшенбойм, з яким я давно вже не зустрічався. Це людина, якій вдалося втекти з місця розстрілу. Михайло переховувався у жителів села Терехове, яких я добре знав, бо сам родом із тих місць. Ще за життя вони розповідали, як переховували Михайла.

Під час участі у проекті й відвідання церемонії відкриття меморіалів виникли нові ідеї, накопичилося багато нового матеріалу для подальшої роботи з історії Голокосту.

Якщо і надалі буде пропозиція до співпраці – не відмовлюся. Є ще порох у порохівницях, і є учні, які погоджуються працювати.

*Павло Пушкарук, учитель історії
Хажинської ЗОШ I–III ступенів Семенівської ОТГ
Житомирської області*

ЗА КРУГЛИМ СТОЛОМ У ПАВЛОВИЧАХ ОБГОВОРILI ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІШАНУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У Павловицькій ЗОШ I–III ступенів Локачинського району Волинської області провели круглий стіл на тему «Збереження та вішанування історичної пам'яті». Захід пройшов 1 жовтня 2019 р. В його роботі брали участь науковці, вчителі історії району, працівники музеїв, бібліотекарі, представники гуманітарних відділів ОТГ.

Метою заходу було привернення уваги до місцевої історії, збереження об'єктів культурної спадщини, організації роботи з місцевими пам'ятками, популяризації історичної мінувшини.

У рамках теми круглого столу Оксана Суцук, кандидатка історичних наук, голова Волинської обласної організації «Українського товариства охорони пам'яток історії та культури», м. Луцьк, порушила тему «Меморіали та пам'ятники: проблеми та перспективи розвитку».

Людмила Савчук, головна інспекторка відділу освіти Локачинської райдержадміністрації, охарактеризувала роль шкіл району у збереженні історичної спадщини.

Директор меморіального музею-садиби В'ячеслава Липинського у с. Затурці Віталій Кушнір проаналізував вплив музейної педагогіки на освітній процес.

Про досвід проектної роботи на тему «Історія однієї громади: збереження минулого заради спільного майбут-

Екскурсія до Меморіалу жертвам Голокосту (с. Кисилин)

Учасники круглого столу

Доповідь Оксани Суцук

нього» під керівництвом Наталі Дудки, вчителя історії, розповіла Вероніка Пиріг, учениця 11 класу. Наталя Дудка презентувала методичну розробку на тему: «Місця пам'яті як об'єкти туристичних маршрутів для учнів шкіл: методика проведення».

На завершення плідної праці учні Павловичівської школи провели для учасників круглого столу екскурсію селом Кисилін, зокрема показали, як саме здійснюється вшанування пам'яті на Меморіалі жертвам Голокосту.

За підсумками круглого столу було рекомендовано:

- прищеплювати учням району повагу до полікультурної спадщини України, активно залучати всіх членів суспільства до її вшанування та збереження;
- розробити туристичний путівник селами району з метою популяризації їхньої історичної спадщини;
- привернути увагу місцевих чиновників до збереження та вшанування історичної пам'яті в районі.

Наталя Дудка, заступниця директора з навчально-виховної роботи Павловичівської ЗОШ I–III ступенів Локачинського району Волинської області

ПРОЕКТ «БАБИН ЯР: ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ»

ПІДСУМКИ РОКУ ТА ПОДАЛЬШІ ПЛАНИ

2019 рік у проекті «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» видався не менш насиченим за попередні. Діяльність авторського колективу стосувалася презентацій інтерактивного путівника для вчителів для освітян усієї країни. А вже після того, як програмування та тестування було завершено, а сам путівник наповнено авторськими навчально-методичними розробками, настав час для поширення цього інструменту, щоб залучити якомога більше колег до користування путівником та співавторства.

Поглиблені семінари-презентації провели у Черкасах (у співпраці з КНЗ ЧОР «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» та міським методичним кабінетом установ освіти м. Черкаси), Луцьку (Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти), Білій Церкві (КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»), Харкові (КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти») та Чернівцях (управління освіти Чернівецької міської ради). Упродовж таких семінарів автори та консультанти проекту зустрічалися з учителями та методистами, обговорювали віртуальний проект «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії», опрацьовували віртуальну виставку та інтерактивний путівник для вчителя. Методисти розробляли плани власних презентацій навчальних матеріалів проекту для різної цільової аудиторії, аналізували різні функціональні елементи навчального ресурсу. Вчителі історії приділяли більше уваги онлайн-конструктору уроків, який є частиною путівника для вчителя і забезпечує користувачів можливістю самостійно складати розробки, зберігати та публікувати їх для подальшого особистого чи публічного використання.

Крім семінарів, автори проекту провели ще близько десяти скорочених презентацій та/або практикумів у Києві, Луцьку, Одесі та Херсоні. Загалом під час заходів із матеріалами попрацювали майже 500 учасників. Разом із листами-замовленнями від місцевих органів освіти за 2019 р. було розповсюджено 730 друкованих примірників Путівника для вчителя. До слова, влітку 2019 р. друкована версія збірки занять отримала гриф «Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах».

Звісно, точну кількість осіб, які цього року дізналися і змогли скористатися інтерактивним путівником для вчителя «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії», порахувати неможливо, тому що поза основним графіком проекту і члени авторського колективу проект, і, головне, учасники семінарів та практикумів-презентацій проводили заходи самостійно. Саме наявність ініційованих і проведених учасниками заходів підтверджує актуальність проекту, змістовну та методичну значущість створених ресурсів. Тому ми як організатори проекту щиро дякуємо усім, хто проводив семінари та презентації путівника для дуже різних слухачів, переважно освітян, протягом 2019 р.

Певна річ, ресурс поповнювався новими розробками, але 2019 р. основні завдання авторського колективу полягали в іншому. Натомість на 2020 р. ми запланували конкурс навчально-методичних розробок із використанням матеріалів проекту «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії». Метою конкурсу буде заохотити освітян користуватися матеріалами проекту, а також забезпечити обмін досвідом і наповнення інтерактивного ресурсу. Положення конкурсу та правила участі у ньому незабаром з'являться на сайті та на сторінці УЦВІГ у Фейсбуці, а також у інформаційно-педагогічному бюлетені «Уроки Голокосту». Радо запрошуємо усіх брати в ньому участь.

Певно, що у 2020 р. продовжаться семінари-презентації путівника по країні. Але поруч із апробованими формами роботи з інтерактивним путівником плануємо провести також серію вебінарів. Їх буде анонсовано окремо, а ті, хто не зможуть взяти у них особисту участь, зможуть передивитися записи безпосередньо на сайті нашого проекту.

Також плануємо дещо оновити сам інтерактивний путівник, додавши до нього розділ із пам'ятними датами та рекомендаціями щодо проведення пам'ятних днів та інших меморіальних заходів.

Насамкінець хочемо ще раз подякувати партнерським організаціям проекту, авторському колективу та науковим консультантам і усім тим, хто користується сам та презентує матеріали проекту для колег.

Нагадуємо, проект «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» здійснюється у 2016–2019 рр. Українським центром вивчення історії Голокосту, Українським інститутом національної пам'яті, Громадським комітетом для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, Музеєм історії міста Києва за підтримки Українського інституту національної пам'яті та Благодійної ініціативи «Українсько-єврейська зустріч» (Канада). Усі складові проекту доступні онлайн за посиланням <http://memory.kby.kiev.ua/>.

*Віталій Бобров,
координатор освітніх проектів УЦВІГ, м. Київ*

ПРОЕКТ «ЗНЕВАЖЕНИЙ ГЕНОЦИД»

ВИСТАВКА «ЗНЕВАЖЕНИЙ ГЕНОЦИД. ДОЛЯ РОМІВ У ЗОНІ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ» відвідала Черкаси і Полтаву

8 листопада 2019 р. відбулося урочисте відкриття виставки «Зневажений геноцид» у Черкаському обласному краєзнавчому музеї, а 2 грудня – у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського. Вже за традицією, відкриттю виставки передували методичні семінари для освітян, викладачів історії та суспільних дисциплін, представників громадських організацій, метою яких було надати вчителям історичні відомості про геноцид ромів України та освітні інструменти для роботи з виставкою з учнями. Семінари були організовані за сприяння міських методичних кабінетів освіти. Виставка експонувалася у Черкаському обласному краєзнавчому музеї

з 8 до 22 листопада, а у Полтавському краєзнавчому музеї – з 2 до 16 грудня. У семінарах і церемоніях відкриття брали участь представники обласних держадміністрацій, керівники музейних закладів, представники ромських громад, місцевих освітніх установ. УЦВІГ висловлює щире подяку керівникам і колективам музейних установ у Черкасах та Полтаві за сприяння у розміщенні виставки в музеях та допомогу в організації заходів!

Докладно про семінари та церемонії відкриття, звіти та відеорепортажі місцевих ЗМІ див.: www.romagenocide.com.ua.

Інформація УЦВІГ

Зустріч учасників семінару для викладачів у Черкаському обласному краєзнавчому музеї з ромом Іваном Корнійовичем Білаценком (на фото – сидить праворуч), який підлітком пережив переслідування, а потім приєднався до лав Червоної армії

Заняття для викладачів у Черкаському обласному краєзнавчому музеї проводить освітній експерт, тренер Олександр Войтенко

Під час відкриття виставки у Полтавському краєзнавчому музеї – інтерв'ю з головою ГО «Миргородські рома» Миколою Чернявським

Заняття з виставкою для викладачів у Полтавському краєзнавчому музеї проводить освітній експерт, тренер Андрій Кінаш (на фото перед стендами ліворуч)

«ПЕРЕХРЕСНА ІСТОРІЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ»

МІЖНАРОДНИЙ ТРЕНІНГ
(Кишжова–Освенцім, 7–14 листопада 2019 р.)

7–14 листопада 2019 р. у Фундації для європейського примирення у Кишжовій та у Міжнародному домі зустрічей молоді в Освенцімі (Польща) відбувся міжнародний тренінг «Entangled History as a perspective for non-formal education» («Перехресна історія як перспектива для неформальної освіти») для представників неформальної освіти. Український центр вивчення історії Голокосту став уже вдруге партнерською організацією у проекті. Головним організатором та ідейним натхненником є німецька організація «Ініціатива Крайзау». Іншими партнерськими організаціями є Інститут прикладної історії у Франкфурті-на-Одері й Фундація ChangeLog.

19 учасників із Польщі, України та Німеччини протягом тижня дізнавалися про методи проведення занять і молодіжних зустрічей на тему історії та спадщини Голокосту і Другої світової війни на базі підходу перехресної історії (Histoire croisée).

Метод перехресної історії розробили французькі дослідники Бенедикт Циммерманн і Мішель Вернер. В основі цього методу лежить принцип взаємозв'язків і взаємоперетину між категоріями досліджуваних об'єктів, акторів, явищ і подій за-

лежно від часу, простору й позиції спостерігача, яким виступає сам дослідник. Цей метод тісно пов'язаний із транснаціональною і глобальною історією. Одним із завдань проекту і тренінгу є адаптація методу перехресної історії для потреб неформальної освіти та навчання історії через виявлення різних взаємозв'язків в історичній перспективі. Ці взаємозв'язки на прикладі Голокосту мають навчати молодь толерантності, розуміння й прийняття різноманіття, яке на сьогодні існує серед населення в Європі.

Учасники тренінгу

Під час воркшопу

Заняття проводить Ольга Колесник

Тренінг є другим етапом проекту (у травні 2019 р. була попередня зустріч організаторів, а у лютому 2020 р. відбудеться молодіжна зустріч для адаптації напрацювань тренінгу для працівників неформальної освіти). Проект «Перехресна історія як перспектива для неформальної освіти» цього року проводять утретє (перший відбувся 2015 р., учасники з Польщі, Греції і Німеччини, а другий – у 2017 р., учасники з Польщі, Німеччини й України).

Перші чотири дні цьогорічного листопадового тренінгу пройшли у Кшижовій, а наступні три – в Освенцімі. Таким чином захід було поділено на дві рівномірні частини.

Упродовж першої частини тренінгу учасники дізналися про Фундацію для європейського примирення у Кшижовій й історію сім'ї фон Мольтке від Домініка Кречманна. Йоланта Стецюк, Ольга Колесник і Пьотр Точиський провели кілька воркшопів, які були розроблені протягом двох попередніх проектів, на тему пропаганди, зміни кордонів після Другої світової війни, часової лінії у рамках історії Другої світової війни в Україні, Німеччині та Польщі, того, як історію Голокосту викладали у різних країнах після завершення війни, сприйняття Голокосту у різних країнах сьогодні. Крім цього, учасники тренінгу прослухали дві лекції: про метод перехресної історії (Ольга Колесник) і про висловлювання сучасних політиків у Польщі, Ізраїлі та Німеччині про Голокост (д-р Марчін Шиджіш). Сільвія Нікола провела знайомство

учасників, а також дві зустрічі: на першій учасники тренінгу могли поділитися особистими історіями; на другій освітяни й активісти презентували власні проекти й методи роботи з молоддю.

Акцент другої частини тренінгу був на відвідуванні колишнього табору Аушвіц-Біркенау. За цю частину відповідала працівниця Міжнародного дому зустрічей молоді в Освенцімі Юдіт Ђоне-Кравчик. Також у рамках підбиття підсумків і для відповідей на запитання в учасників була можливість прослухати лекцію Ольги Колесник. Екскурсію табором провів Давід Кеннеді. Завершальним моментом стали підсумок і оцінка всього тренінгу, які провели Йоланта Стецюк і Сільвія Нікола.

Наприкінці тренінгу освітяни й громадські активісти обговорювали можливості вдосконалення уже наявних занять, які опубліковані у посібнику, виданому на базі розробок учасників двох попередніх проектів (https://www.kreisau.de/fileadmin/kreisau/Publikationen/180419_KI_HISTORIE_PUB_SINGELPAGE.pdf).

Проект «Перехресна історія як перспектива для неформальної освіти» фінансується з фондів Європейського Союзу у рамках програми «Еразмус+».

Ольга Колесник,
тренерка проекту (м. Варшава)

НАУКОВІ ПОДІЇ

ЛЕКЦІЯ-ДИСКУСІЯ «МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ. ВАЖКИЙ СПАДОК ТА АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ»

29 листопада 2019 р. у Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна в межах меморіальних зустрічей пам'яті проекту «Erinnerung lernen / Вчимося пам'ятати» відбулася лекція-дискусія «Місце пам'яті про Голокост у сучасній Україні. Важкий спадок та актуальні тенденції».

Лектором виступив директор Українського центру вивчення історії Голокосту, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України Анатолій Подольський. Коло його наукових інтересів – історія євреїв України ХХ століття, історія Голокосту, українсько-єврейські відносини в історичній перспективі, порівняльні дослідження історії геноцидів ХХ століття, студії з культури й політики пам'яті про Другу світову війну.

Під час лекції А. Подольського

Під час доповіді лектор розповів про наслідки німецької ідеології і пропаганди, офіційну радянську політику пам'яті про нацистську окупацію України, культуру пам'яті в суверенній Україні після 1991 р., її моделі в сучасній Україні, зо-

крема неорадянську й пострадянську, націоналістичну, європейську та пам'ять як політику.

Також під час заходу було презентовано видання Українського центру вивчення історії Голокосту.

Марія Пархоменко,
координаторка проекту «Вчимося пам'ятати», м. Харків

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Леонид Смилевичкий. Евреи в Турове: история местечка Мозырского Полесья. – Иерусалим, 2008. – 848 с.

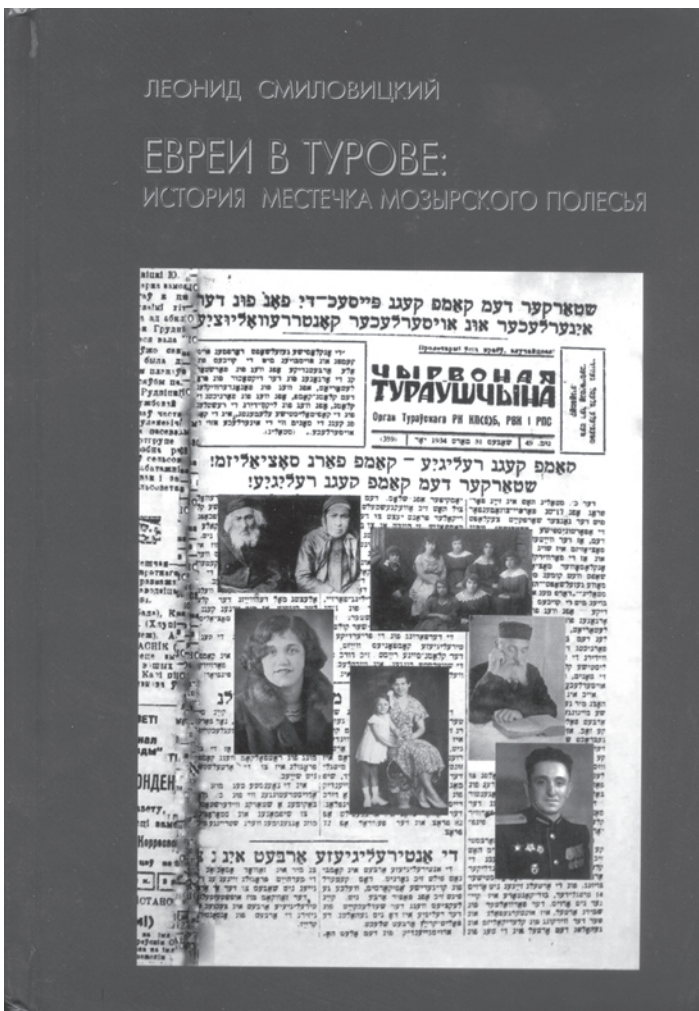
Книга посвящена еврейской общине Турова, одного из древнейших городов Белоруссии на перекрестке путей между Россией, Украиной и Польшей. Подробно рассматриваются экономическая, национальная, культурная и духовная жизнь, вопросы образования, семьи и быта, здравоохранения; влияние трех русских революций, эмиграция, погромы, преследование сионистов и закрытие синагог; социальная ломка местечка, сталинские репрессии, трагедия общины в годы нацистской оккупации, послевоенное восстановление и угасание еврейской жизни.

Материалом для исследования послужили архивные документы, монографии, статистические сборники, периодическая печать, воспоминания жителей Турова и их потомков. Монография рассчитана на всех, кто интересуется историей российского и советского еврейства.

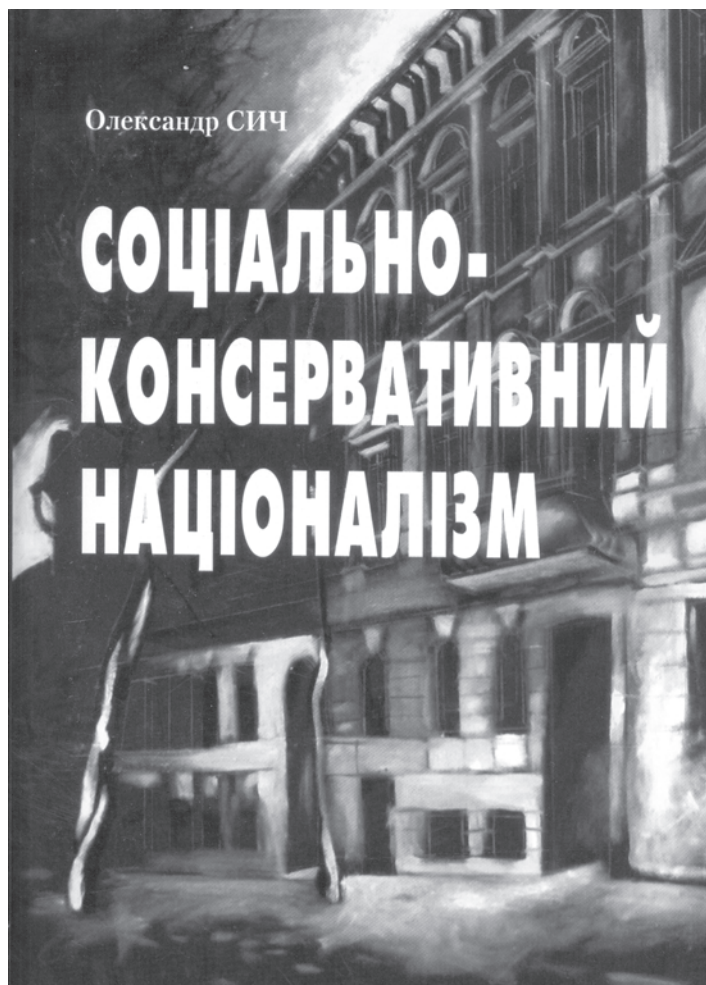
Анна Франк. Графічна біографія / Сід Джейкобсон та Ерні Колон; переклад з англійської Катерини Дисси. – Київ: Дух і Літера, 2019. – 160 с.: іл.

Спіраючись на унікальні історичні місця, архіви і безсумнівне джерело – Будинок Анни Франк в Амстердамі, автори створили першу авторизовану графічну біографію Анни Франк. Тут висвітлено життя батьків Анни, Едіт та Отто; перші роки життя Анни у Франкфурті; поширення нацизму; еміграцію родини Франків до Амстердама; війну та окупацію; життя Анни у таємній прибудові; зраду й арешт; її депортацію та смерть у Берген-Бельзені; виживання батька Анни та публікацію її вражаючого щоденника.

Графічна біографія Анни Франк розрахована на широке коло читачів. Український переклад книжки став можливий за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини в рамках проекту «Вчимося пам'ятати».

Сич Олександр. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. — Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2019. — 544 с.

Монографія є комплексним науковим дослідженням революційного і державницького складників націоналізму. Революційність як іманентна сутність націоналізму, ренесанс націоналізмів у Західній Європі, витоки й генезис сучасного українського націоналізму, перманентний революційний процес в Україні та вплив на його перебіг націоналістичних структур — головні теми першої частини цього дослідження.

У другій частині автор особливу увагу приділяє питанням трансформації українського націоналізму з революційно-визнаного в державницько-конструктивний. У дослідженні запропоновано концептуальні засади раціонального націоналізму, обґрунтовано його сьогодишню ідентифікацію як соціально-консервативного, подано авторський погляд на формування та реалізацію етнонаціональної політики і використання потенціалу націоналізму у формуванні цивілізаційної визначеності України.

Розрахована на науковців, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами використання потенціалу націоналізму в процесі формування сучасної української нації та становлення національної держави.

Бути людиною: Друга світова війна в сучасній документальній прозі / упорядк. Юрія Бедрика та Лесі Харченко. — Київ: Легенда, 2019. — 264 с.

«Бути людиною» — це короткі історії про вияви людяності під час Другої світової війни.

У збірці вперше опубліковано вибрані твори, надіслані на однойменний міжнародний конкурс документального оповідання, оголошений Німецьким фондом «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» (EVZ) спільно з його партнерами ВБО «Турбота про літніх в Україні» і «SAF Россия» у межах Програми підтримки людей, що постраждали від нацизму, «Місце зустрічі: Діалог».

Автори різного віку писали ці тексти найчастіше на основі спогадів — власних або ж родичів, друзів, знайомих.

Німецький фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» вже протягом десяти років підтримує освітні, наукові, видавничі та виставкові проекти в Україні, що присвячені історії і пам'яті жертв націонал-соціалізму в роки Другої світової війни і німецької окупації українських теренів. Збірка «Бути людиною» — ще одна важлива книжка в Україні, що має всі шанси допомогти в питанні формування історичної пам'яті про минувшину в нашій країні.

ОГОЛОШЕННЯ

ОГОЛОШУЄМО КОНКУРС
навчально-методичних розробок із використанням матеріалів проекту
«Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»

Проект «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» присвячений пошуку шляхів (від)творення пам'яті про всі трагедії Бабиного Яру та обговоренню актуальності пам'яті про Бабин Яр в історії та сьогоденні.

Упродовж 2016–2019 рр. у рамках проекту було створено просвітницькі та навчальні ресурси: віртуальну виставку «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії», документальний фільм «Бабин Яр у пошуках пам'яті» та інтерактивний путівник-збірку для вчителя з інтегрованим конструктором занять.

Друкована версія збірки занять має гриф «Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах» (лист Інституту модернізації змісту освіти від 15.07.2019 р. № 22.1/12-Г-691). Усі онлайн-матеріали доступні за посиланням <http://memory.kby.kiev.ua>.

Щоб заохотити освітян користуватися матеріалами проекту, а також щоб забезпечити обмін досвідом і наповнення інтерактивного ресурсу, оголошуємо у 2020 р. конкурс на найкращі навчально-методичні розробки заходів із використанням матеріалів проекту.

Мета конкурсу

1. Залучити нових авторів навчально-методичних розробок, збільшити кількість готових до використання матеріалів інтерактивного путівника для вчителя «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії».
2. Стимулювати використання матеріалів проекту «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» на уроках та в позакласній чи позашкільній діяльності.
3. Привернути увагу учасників освітнього процесу до проблем історії та пам'яті Бабиного Яру, актуальності пам'яті про Бабин Яр для сучасної України та її громадян, ширшого кола питань історичної пам'яті.
4. Актуалізувати усвідомлення процесів формування історичної пам'яті та власної відповідальності за неї.
5. Забезпечити обмін досвідом для учасників конкурсу.
6. Підсилити міждисциплінарні підходи у навчанні.
7. Сприяти використанню підходів та методів, які забезпечують розвиток критичного мислення, емпатії та емоційного інтелекту.
8. Виховувати в учнів відповідальність, повагу до загальнолюдських цінностей, толерантність, громадянську позицію.
9. Заохотити колег-освітян до використання інтерактивних технологій для планування та проведення освітніх заходів.

Учасники конкурсу

Запрошуємо до участі у конкурсі освітян – представників формальної та неформальної освіти, вчителів та викладачів різних предметів, а також шкільних психологів, соціальних працівників та заступників з виховної роботи.

Для участі в конкурсі просимо Вас зареєструватися за посиланням <https://forms.gle/E7uSNyKwAjE4ZGm87>. Участь у конкурсі є безкоштовною та здійснюється на добровільних засадах.

Подаючи навчально-виховну розробку, учасник автоматично погоджується на подальшу її публікацію серед матеріалів інтерактивного путівника для вчителя у разі відповідного рішення журі конкурсу (щодо журі та умов публікації див. далі).

Порядок проведення конкурсу та строки подання розробок

Конкурс буде проведено у такі етапи.

1. Оголошення конкурсу.
2. Реєстрація учасників конкурсу.
3. Подання учасниками конкурсу готових розробок.
4. Скликання журі та рецензування отриманих розробок.
5. Визначення членами журі шістьох переможців у номінаціях:
  - 1) шкільний урок;
  - 2) виховний захід;
  - 3) інтегрований міждисциплінарний урок або захід;
  - 4) урок або захід для учнів молодшого шкільного віку (до 7 класу включно);
  - 5) захід із громадянської освіти;
  - 6) нестандартний підхід до теми.
6. Визначення лауреатів конкурсу, надсилання переможцям і лауреатам розгорнутих рецензій.
7. Доопрацювання переможцями та лауреатами конкурсу власних розробок для публікації серед матеріалів інтерактивного путівника для вчителя (згідно з рецензією та рекомендаціями членів журі).
8. Публікація матеріалів на сайті інтерактивного путівника.
9. Виплата премій, авторських гонорарів та видання сертифікатів переможцям і лауреатам конкурсу.

Зареєструватися до участі у конкурсі можна протягом усього періоду оголошення про конкурс і подання робіт.

Термін подання готових робіт – 16 березня 2020 р.

Результати конкурсу буде оголошено до 8 травня 2020 р.

Вимоги до розробок

До участі у конкурсі допускають розробки заходів будь-якого формату і для будь-якої цільової аудиторії, які відповідають таким критеріям.

1. В основі змісту навчально-методичної розробки є питання історичної пам'яті на прикладі Бабиного Яру.
2. Особливо вітаються розробки із залученням місцевого контексту, порівняльних підходів, розгляду місцевих форм і практик формування та збереження історичної пам'яті. Тематично і хронологічно розробки можуть стосуватися усіх аспектів і періодів історії Бабиного Яру від найдавніших часів до сьогодення.
3. У розробці використано матеріали віртуальної виставки «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» та/або документального фільму «Бабин Яр у пошуках пам'яті». Сам захід НЕ має базуватися лише на цих матеріалах, але звертання до них / окремих їхніх частин є обов'язковим.

4. Навчально-методичну розробку створено з використанням інтерактивного конструктора занять – частини інтерактивного путівника для вчителя. Конструктор занять доступний після реєстрації у розділі «Авторам» інтерактивного путівника.
5. Усі матеріали укладено державною мовою (джерела у розробці можуть подаватися мовами оригіналу).

Приклади тем, оформлення розробок

Щодо прикладів навчально-методичних розробок, а також їх оформлення, то потрібно ознайомитися з матеріалами авторського колективу проекту, опублікованими на сайті інтерактивного путівника. Там само містяться детальні інструкції щодо використання путівника та, зокрема, конструктора занять.

Усі зареєстровані учасники конкурсу мають можливість звертатися до організаторів конкурсу за роз'ясненнями щодо відповідності обраних тем меті та завданням конкурсу.

Подання готових розробок

Готові розробки необхідно подати до 16 березня за процедурою подання матеріалів на рецензію в розділі «Авторам» інтерактивного путівника. Див. також розділи «Інструкції користувача» та «Поширені запитання».

Матеріали мають бути повністю готові, усі поля конструктора заповнені, форматування здійснено відповідно до інших опублікованих на сайті розробок. Розробку взято до розгляду, якщо Ви подали її саме так, як описано вище, та отримали підтвердження електронною поштою про її отримання.

У разі технічних складнощів у роботі з конструктором або при поданні матеріалу до участі у конкурсі учасники можуть звертатися по допомогу до організаторів конкурсу.

Визначення переможців та лауреатів конкурсу

Усі подані до конкурсу матеріали будуть винесені на розгляд журі, яке складатиметься з представників авторського колективу проекту, із залученням наукових консультантів проекту. Члени журі прорецензують отримані роботи та визначать до шести переможців конкурсу, а також лауреатів конкурсу. Роботи переможців і лауреатів буде рекомендовано до публікації онлайн на сторінці інтерактивного путівника для вчителя.

Журі буде послуговуватися такими критеріями:

- 1) відповідність теми заходу меті та завданням конкурсу;
- 2) використання у заході матеріалів віртуальної виставки та/або документального фільму;
- 3) оригінальність у виборі тем та аспектів для навчального заходу;
- 4) відображення у заході зв'язку історії, пам'яті та сучасності, здатність актуалізувати питання пам'яті для сучасного українського повсякдення;
- 5) оригінальність підходів, відповідний добір методів і прийомів навчання, які дають змогу створити безпечний простір та стимулювати учнів до власного висловлювання і розвитку критичного мислення та аналітичних навичок.

Результати конкурсу є остаточними й не підлягають оскарженню. Оргкомітет та журі не зобов'язані надавати пояснення власних оцінок.

Результати та нагородження переможців

Авторів шести найкращих робіт буде відзначено грошовими преміями, їхні роботи буде опубліковано на сторінці інтерактивного путівника для вчителя.

Лауреати конкурсу, чії роботи буде опубліковано на сторінці інтерактивного путівника для вчителя, отримають авторські гонорари.

Переможці та лауреати конкурсу отримають сертифікати, їхні прізвища буде додано до авторського колективу інтерактивного путівника.

Якщо для публікації матеріалу онлайн буде потреба допрацювати розробку згідно з отриманими від журі конкурсу рецензіями та аргументованими побажаннями, премії та авторські гонорари буде виплачено після допрацювання і публікації матеріалу на сторінці інтерактивного путівника.

Якщо переможець або лауреат конкурсу відмовиться від публікації розробки на сторінці інтерактивного путівника, премію або авторський гонорар виплачено НЕ буде.

Авторські права та право на захист персональних даних

1. Роботи, які беруть участь у конкурсі, мають індивідуальний і творчий характер.
2. Усі права на роботу залишаються за авторами(-ками).
3. Подаючи роботу на конкурс, учасник(-ця) гарантує дотримання законодавства України про інтелектуальну власність.
4. Якщо роботу було виконано спільно з іншими авторами, то слід вказати повний список усіх співавторів.
5. Організатори Конкурсу залишають за собою право систематизації, оформлення і поширення конкурсних матеріалів у різних форматах із дотриманням закону про авторське право.
6. Подання роботи на Конкурс автоматично означає згоду з Правилами Конкурсу і дозвіл розміщувати її у друкованих та електронних ресурсах, вносити до збірників та поширювати в будь-який інший доступний спосіб.
7. Розміщення матеріалів в інтерактивному путівнику «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» означає згоду учасника на вільне використання цих матеріалів у навчально-виховному процесі іншими користувачами ресурсу зі збереженням посилання на автора.
8. Усі спірні питання щодо авторських прав вирішуються згідно з чинним законодавством України.

Контактні дані

Із питаннями щодо участі у конкурсі звертайтеся за адресою osvita.babyn.yar@gmail.com. Повний текст анонсу в електронному форматі з активними посиланнями доступний на сайті та сторінці Українського центру вивчення історії Голокосту у Фейсбуці.

Проект «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» здійснюється Українським центром вивчення історії Голокосту, Українським інститутом національної пам'яті, Громадським комітетом для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, Музеєм історії міста Києва за підтримки Українського інституту національної пам'яті та Благодійної ініціативи «Українсько-єврейська зустріч» (Канада).

**МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «РАДЯНСЬКЕ “Я” І РАДЯНСЬКЕ “МИ”
МІЖ ІДЕОЛОГІЄЮ ТА РЕАЛЬНІСТЮ». НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
20–21 березня 2020 р.**

Кафедра історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» спільно з Historians.in.ua мають честь оголосити про проведення Міжнародної наукової конференції «Радянське “я” і радянське “ми” між ідеологією та реальністю». Конференція відбудеться 20–21 березня 2020 р. на базі Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Радянознавчі студії досить динамічно розвиваються в Україні з моменту здобуття нею незалежності. Озвучене ще в останні роки перебудови завдання заповнити «білі плями» історії протягом наступних десятиліть стимулювало дослідницький пошук і появу великої кількості публікацій на раніше табуовані теми радянського минулого. Ще до недавнього часу першочерговий дослідницький інтерес викликала політична історія радянського періоду, а темами, що передовсім розробляються, були та й досі залишаються ті, що пов'язані з терором, репресивною радянською машиною, дисидентським опором системі, Другою світовою війною тощо. Тобто українська пострадянська історіографія, вже у нових умовах і маючи доступ до раніше не доступних архівних масивів, дублювала підходи (та й оцінки) «тоталітарної школи», що домінувала в західних радянознавчих студіях ще у 1950–1970-х рр.

Відчутні зрушення відбулися в українських радянознавчих студіях протягом останнього десятиліття: дослідники звернулись до питань соціально-економічного, соціокультурного, соціорелігійного, повсякденного життя в Радянському Союзі. Поступово відходячи від вузького розуміння «радянського», що обмежується вивченням системи влади, репресивних інституцій, з одного боку, і опору системі, з іншого, українські дослідники звернули увагу на антропологічний вимір радянської історії. «Людина» в їхніх студіях – уже не лише пасивний об'єкт дій влади, а й активний історичний суб'єкт. Таким чином, українські дослідники починають долучатись до нової соціальної та нової культурної історії «радянського», що динамічно розвиваються в західних радянознавчих студіях ще з середини 1990-х рр.

На думку організаторів конференції, нині доречним є проведення міжнародного наукового зібрання, що підіб'є своєрідні проміжні підсумки найновіших розвитків у радянознавчих студіях, створить умови для спілкування українських і західних дослідників, обміну ідеями, обговорень методологічного інструментарію та теоретичних засад вивчення

«радянського», а тому стимулюватиме подальші зрушення в цій ділянці української історіографії.

Формат заходу: дводенна міжнародна наукова конференція, у центрі обговорень якої – радянська людина і радянське суспільство, що конструювалися/творилися/форматувалися упродовж усього радянського періоду із використанням найрізноманітніших засобів, але життя яких усе ж залишалось далеким від прописаного в партійних документах ідеалу. До участі запрошуються дослідники, що вивчають різноманітні аспекти заявленої проблематики: радянську систему освіти і пропаганди, методи і наслідки «соціальної інженерії», індивідуальну й колективну пам'ять, соціально-економічний і соціорелігійний вимір радянського життя, гендерні питання, радянські культурні проекти, масову культуру та повсякденні соціокультурні практики тощо.

Упродовж двох днів конференції заплановано проведення пленарного засідання, п'яти тематичних секцій і підсумкового круглого столу, у яких візьмуть участь близько 30 учасників.

Результат такого наукового форуму не обмежується власне проведенням конференції. Ми запланували публікацію збірника, до якого увійдуть доопрацьовані за результатами обговорень і дискусій доповіді учасників конференції. Формування – через налагодження і підтримання персональних контактів – своєрідної спільноти дослідників «радянського» є не менш важливим безпосереднім результатом, також і з перспективи майбутніх наукових проектів.

Організатори здійснюють пошук коштів для забезпечення харчування та проживання учасників конференції.

Зголошення до участі в конференції приймаються **до 3 лютого 2020 р.** включно. Текст зголошення, що має містити назву доповіді, коротку анотацію (200–300 слів), особисту інформацію (ім'я та прізвище, інституційна афіліація, контактні дані), просимо надсилати на електронну скриньку klymenkooksana@ukr.net.

Про включення заявлених доповідей до програми ми повідомимо не пізніше ніж **14 лютого**.

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ЄВРЕЙСЬКА ОБЩИНА

Запрошує до участі
у XV Міжнародному науковому семінарі
«Євреї Лівобережної України. Історія та культура»,
який відбудеться **2 квітня 2020 р.**

Заявки (анкету) на участь у семінарі подавати
до **20 березня 2020 р.**

Матеріали будуть надруковані.
Контактні телефони та адреса:
14038, м. Чернігів, вул. Мазепи, 58.
Тел. (0462) 67-67-93, моб. 097-944-49-81, 093-087-14-40
vicamudra@gmail.com

Вимоги до тексту

Мова – українська, російська, білоруська, англійська.

Обсяг – до 10 сторінок.

Шрифт – Times New Roman, 14 кегль, міжрядковий інтервал – 1,5 пункту.

Література та джерела – наприкінці тексту.

Посилання в тексті на літературу та джерела – у квадратних дужках.

Ілюстрації: у збірнику планується вкладка з ілюстраціями, можна додати 2–4 кольорові (або чорно-білі) ілюстрації (не менше ніж 600 dpi для кольорових, 300 dpi для чорно-білих), бажано у форматі TIFF (tif), JPEG (jpg).

Анкета

1. Прізвище, ім'я.
2. Назва праці.
3. Місце роботи, посада, вчений ступінь.
4. Контакти: телефон, e-mail.

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. Круглий стіл, присвячений Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту.
2. Методичні розробки.
3. Новини бібліотеки Центру.
4. Нові видання Центру.
5. Оголошення.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова

Видруковано:
ФОП Козлов О. М.
м. Київ, 03170, бул. Романа Ролана, 13Г
тел./факс: +38 (044) 206-46-20
Наклад 700 прим.